

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za historiju

Katedra za arheologiju

Amna Agić

Odnos srednjobosanske grupe sa glasinačkom kulturom

(završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Adnan Kaljanac

Sarajevo, 2020.

SADRŽAJ

1. UVODNA RAZMATRANJA.....	3
2. HISTORIJAT DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	5
2a) Analiza ranijih hipoteza i zaključaka o genezi srednjobosanske grupe i glasinačke kulture te o njihovom međusobnom odnosu	9
2b) Izdvajanje postojećih teza koje su primjenjive u modernim arheološkim razmatranjima o identitetu i odnosima prahistorijskih zajednica, a po uzoru na svjetske primjere	12
3. Problem metodologije arheološkog identificiranja prahistorijskih kultura i njihovih međusobnih odnosa	17
4. Precizno definiranje položaja lokaliteta na kojima je zabilježeno prisustvo glasinačke i srednjobosanske kulture.....	29
4a) Definiranje užeg i šireg prostora rasprostiranja srednjobosanske grupe i glasinačke kulture na temelju preciznog identificiranja poznatih lokaliteta	30
5. Primjena uspostavljenog metodološkog aparata na problem identificiranja međusobnih odnosa glasinačke kulture sa srednjobosanskom grupom	31
6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	36
SUMMARY	39
PRILOZI	41
BIBLIOGRAFIJA	55
KRATICE.....	55
LITERATURA	55
BIOGRAFIJA	62

1. Uvodna razmatranja

Prostor Bosne i Hercegovine bio je naseljen je još od prahistorijskih vremena. Svjedočanstva dugotrajnog nastanjivanja ovog područja predstavljaju brojna arheološka nalazišta iz nekoliko različitih vremenskih perioda. S pojavom metalnog doba, desile su se promjene u svim aspektima života prahistorijskih zajednica, a naročito promjene u njihovoj društvenoj organizaciji. Već ranije započete trgovinske veze nastavljaju se i kroz period kasnog bronzanog doba, razmjenom ideja i dobara te se kroz cio ovaj proces jačaju i međusobni odnosi.

Zbog značaja koja su imala područja srednje i istočne Bosne u periodu bronzanog doba, odnosi srednjobosanske grupe i glasinačke kulture u nauci su već bile predmet pažnje. Dvije spomenute kulturne grupe, svaka za sebe, bile su predmet obrade i analize u nekoliko naučnih radova, dok je njihov međusobni odnos promatran u kontekstu enciklopedijskog djela *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. Sam problem etnogeneze određene prahistorijske zajednice i dalje predstavlja zagonetku koju nastoje da riješe brojni istraživači. Prva pitanja o identitetu čovjeka javljaju se još u 16 stoljeću, u periodu reformacije i prosjetiteljstva, a svoj vrhunac dosežu sredinom 19. stoljeća. U Bosni i Hercegovini sustavno arheološko djelovanje, u okviru kojeg se postavilo i pitanja etnogeneze, vezuje se za kraj istog stoljeća.

U 20. stoljeću objavljeno je niz naučnih radova vezanih za istraživanja ove dvije kulturne grupe, te pokušaji definiranja njihovih etnogenetskih procesa tokom 20. stoljeća. Posebna pažnja u arheološkoj nauci od kraja 19. stoljeća pa nadalje usmjerena je ka istraživanju Glasinca i područja istočne Bosne. Upravo dugogodišnja istraživanja glasinačkog područja, odnosno glasinačke kulture, rezultirala su saznanjima o izgledu naselja, načinu sahranjivanja, ali i drugim vrlo važnim podacima koji se tiču života ove kulturne grupe počevši od perioda ranog bronzanog doba pa sve do mlađeg željeznog doba.

Odnos srednjobosanske kulture grupe sa glasinačkom kulturom, najbolje se može vidjeti poređenjem keramičkih, ali donekle i metalnih nalaza. Na područjima obje kulture, kad je riječ o materijalnim ostacima, prisutno je keramičko posuđe, koje je, istina, pronađeno u manjem broju. Keramika je, u pravilu, rađena od prečišćene gline, sa manjom ili većom primjesom kalcita, pri čemu preovladavaju bikonički oblici bez ukrašavanja. Naučne studije, koje su se bavile analizom keramičkih oblika i ukrasa, kao i ukrasima na metalnim predmetima, pokazale su da su teritorije na kojima su obitavale ove grupe bile jedan od važnih centara

zapadnobalkanskog geometrijskog stila kasnog bronzanog doba. Oblici koji su česti na Glasincu zastupljeni su i u okvirima srednjobosanske grupe. Ključnu ulogu u identifikaciji jedne kulturne zajednice ne definiraju samo oblici posuda i njihovo različito ukrašavanje nego i načini sahranjivanja te oblici oružja i oruđa. Danas, kada je nauka napredovala, u stanju smo odrediti i analizirati simbole, kao i definirati rituale kroz kultove i kultne predmete koje poznajemo, a vođe ratnika ili vođe zajednica kroz grobove i grobne priloge.

Cilj rada je utvrđivanje odnosa i kulturnih kontakata između spomenute dvije zajednice, a što predstavlja važan faktor za razumijevanje odnosa unutar jedne zajednice u periodu kasnog bronzanog doba. Ove dvije kulturne grupe su egzistirale blizu i na relativno bliskom geografskom području. Upravo usljed toga ove kulture mogle su međusobno da se dodiruju. U ovom radu predstavljen je geografski položaj kako srednjobosanske tako i glasinačke kulturne grupe, te najznačajniji lokaliteti koji su do sada istraživani. Radom su obuhvaćena i dosadašnja otkrića materijalnih ostataka ove dvije kulturne grupe, osobito tipovi, oblici i načini ukrašavanja.

U metodološkom pogledu, rad je primarno baziran na komparativnoj metodi.

2. HISTORIJAT DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Zahvaljujući izuzetnom strateškom i geografskom položaju, Bosna i Hercegovina sadrži veoma bogat i raznolik arheološki materijal koji su iza sebe ostavile brojne ljudske zajednice iz raznih epoha koje su boravile, ili samo prolazile kroz ovo područje. Prateći hronološki slijed, prva otkrića i istraživanja dolaze iz razdoblja prije Austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Tek u novije vrijeme, iako još uvijek sporadično, ovom pitanju je posvećeno nešto više pažnje te se došlo do saznanja kako postoje indicije o postojanju djelovanja antikvara tokom XIX stoljeća na tlu Bosne i Hercegovine.¹ Iako je teško sa sigurnošću odrediti tačan trenutak koji bi se mogao definirati kao istinski početak arheološke nauke, neosporna je činjenica da povezanost ljudskih zajednica s materijalnom kulturom i prošlošću seže do antičkog perioda.² S druge strane, razvoj evropske arheologije u modernom tumačenju tog pojma svoj put otpočinje s reformacijom, prosvjetiteljstvom i renesansnim antikvarima.³

Kada je riječ o prostoru Bosne i Hercegovine, presudnu ulogu u razvoju arheologije kod nas ima osnivanje Zemaljskog muzeja. Od osnivanja, 1888. godine, Muzej se razvijao kao kompleksna kulturna i naučna ustanova u kojoj se njeguje više naučnih disciplina.⁴ Pokretanje *Glasnika Zemaljskog muzeja* samo godinu nakon osnivanja Muzeja (1889.) neobično je važno jer su na njegovim stranicama od prvog broja pa do danas objavljeni brojni, a u nekim slučajevima i kapitalni radovi koji se odnose na različite naučne oblasti koje je svojim djelovanjem pokrivaio Muzej, između ostalog i iz oblasti arheologije. Prva arheološka istraživanja u sklopu djelovanja Muzeja na polju arheologije vodili su u austrougarskom periodu Ćiro Truhelka, Đorđe Stratimirović, Franjo Fiala,⁵ a u periodu nakon Drugog svjetskog rata Borivoj Čović, Alojz Benac i Blagoje Govedarica.

Istraživanja ogromnog prahistorijskog blaga koje sadrže tumuli u istočnoj Bosni započeta su 1880. godinu. Naime, prilikom izgradnje puta Han Podromanija - Rogatica, otkriveni su prvi tumuli na visoravni. Upravo tom prilikom su u jednom tumulu iz grupe tumula kraj rijeke Rešetnice, među ostalim nalazima, otkrivena i čuvena brončana glasinačka kulturna kolica.⁶ Šest godina kasnije izvršili su austrijski oficiri J. Glossauer i F. Brudl iskopavanje

¹ Kaljanac, Križanović 2012, 229.

² Isto, 230.

³ Kaljanac, Križanović 2012, 230.

⁴ Naučnoistraživačka djelatnost odvijala se u periodu austrougarske okupacije pod snažnim utjecajem razvoja i usmjerenja nauke i kulture Evrope 19. stoljeća, što je usmjerilo pažnju naročito na arheologiju i prirodne nauke.

⁵ Truhelka 1889, 23-25; Stratimirović 1891, 323-334; Fiala 1892, 389-444; Fiala 1895, 533-565.

⁶ Mesihović 2012, 25.

izvjesnog broja tumula na Glasincu.⁷ Njihove nalaze objavio je M. Hoernes i ujedno iznio mišljenje da ovi tumuli pripadaju halštatskom periodu.⁸ Za razliku od početnih amaterskih istraživanja, u isto vrijeme počinje i stručno, sistematsko ispitivanje tumula na Glasincu. Godine 1888. na mnogim tačkama ove visoravni izvršio je dr. Ćiro Truhelka iskopavanja i tako došao do prvog naučno upotrebljivog materijala. Ć. Truhelka je objavio nekoliko studija upravo na osnovu arheološkog materijala pronađenog na Glasincu. Između ostalih, to su radovi: *Gromila na Glasincu* (1889), *Iskopine na prahistorijskom grobišću na Glasincu* (1890), *Prahistoričke gradine na Glasincu* (1891).⁹

Treba napomenuti da se pod pojmom "glasinačko područje", kako ističe B. Čović, podrazumijevaju, pored Glasinačkog polja i njegove bliže okolice, još i susjedni dijelovi jugoistočne Bosne koji su bili obuhvaćeni velikim arheološkim istraživanjima krajem 19. stoljeća, a čiji su nalazi ušli u stručnu literaturu pod pojmom "Glasinca".¹⁰ To područje poklapa se približno s današnjim teritorijem opština Sokolac i Rogatica, a pruža se između Romanije na zapadu i Stare gore nad kanjonom Drine na istoku, te između rijeke Prače na jugu i planine Devetaka na sjeveru.¹¹ Tokom prošlog stoljeća, istraživanja na glasinačkom području preuzeo je Centar za balkanološka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine s ciljem da prikupi što više novih podataka i utvrdi stanje istraženosti nekropola, zatim prikupljanja antropološke građe, te da se upotpuni znanje o strukturi, obliku i vrstama grobnih humki, uz naglasak na usmjeravanje veće pažnje na do tada slabo istražene gradine.¹² Objavlivanjem kataloga B. Čovića i A. Benca, 1956. godine, kao i revizijom glasinačkih nalaza, određena je okvirna hronologija i data prva ocjena kulturno - historijskog značaja bronzanog doba glasinačkog kulturnog kompleksa.¹³ S druge strane, Čović se glasinačkoj kulturi vraćao i tokom narednih decenija kroz više studija i kraćih priloga, kao što su: *Novi nalazi sa nekropole Gradac u Sokocu i neka pitanja glasinačke hronologije* (1965), *Kneževski grobovi glasinačkog područja* (1979), *Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja* (1981), zatim *Glasinačka kulturna grupa u Praistoriji jugoslavenskih zemalja IV* (1983) i *Glasinačka kultura Praistorija jugoslavenskih zemalja V* (1987) u kojima je prezentirao nova saznanja o ovoj kulturnoj grupi.

⁷ Čović 1956, 5

⁸ Isto, 5

⁹ Truhelka 1889, 23-25; 1890, 386-401; 1891, 207-315.

¹⁰ Čović 1983, 138

¹¹ Čović 1983, 138

¹² Mesihović 2012, 28-29.

¹³ Čović- Benac, 1956, 25-38.

Detaljna revizija arheološkog materijala s Glasinca ponuđena su u ediciji *Prahistorija jugoslovenskih zemalja IV I V*, gdje su publikovana naučna istraživanja koja obuhvataju brončano i željezno doba kako Bosne i Hercegovine, tako i šire, područja bivše Jugoslavije, te u Čovićevoj studiji *Neka pitanja bronzanog doba glasinačkog područja*, kojom su također obuhvaćena područja i Bosne i Hercegovine, i bivše jugoslovenske države u bronzano i željezno doba. Čović tom prilikom navodi detaljnu i dopunjenu hronologiju glasinačke kulture; komparaciju glasinačkog područja sa rezultatima iskopanih grobova pod tumulima u Gornjem Podrinju, u blizini Zvornika. Veliki broj nalaza prikupljen je na lokalitetima Osovo, Ilijak, Brezje, Kusače, Čitluk, Taline i brojnim drugim. U novije vrijeme, od 1974. godine u više navrata, u organizaciji CBI, obavljena su i manja dopunska ili revizijska iskopavanja (poput na primjer onih koji su obavljani tokom 1974.-1975. godine na lokalitetima Kusače, Podiljak kod Sjeverskog i na brdu Zmijnici kod Gučeva).¹⁴ U nekoliko navrata pod vodstvom B. Govedarice, u periodu od 1974. do 1984. godine, izvršena su arheološka istraživanja na glasinačkom području.¹⁵

Prvo naselje koje pripada srednjobosanskoj grupi otkriveno je 1948. godine. Bile su to Alihodže u dolini Bile kod Travnika.¹⁶ Kako je utvrdio A. Benac, kulturni sloj je na spomenutom lokalitetu erodiran, pa je od nekadašnjeg naselja ostalo samo nešto pokretnog materijala splavljenog niz padinu, južno od eneolitskog lokaliteta na istom terenu. Ta grupa nalaza označena je kasnije kao "Alihodže C".¹⁷ Istraživanju ove kulturne grupe uglavnom su se posvetili Borivoj Čović i Alojz Benac. Čović je rezultate takvih svojih nastojanja prezentirao kroz nekoliko naučnih radova (*Srednjobosanska kulturna grupa PJZ IV* 1983. godine, *Srednjobosanska grupa PJZ V* 1987. godine, *Pod kod Bugojna, naselje bronzanog i željeznog doba u centralnoj Bosni* iz 1991. godine). Benac je također u prošlom stoljeću dao značajan doprinos na ovom polju istraživanja.

Istraživanja na lokalitetu Pod kod Bugojna, u periodu između 1958.- 1983. godine, sistematski su istražili Jozo Petrović, Zdravko Marić i Borivoj Čović. *Godine 1958. upućen da interveniše povodom otkrića nekih rimskih grobova na području ispod Gradine Zdravko Marić, tada tek imenovani kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu.* Tom prilikom zapazio je izuzetan položaj ovog lokaliteta, bogatstvo i raznovrsnost keramičkih nalaza na površini platoa i jak

¹⁴ Mesihović 2014, 29.

¹⁵ Mesihović 2014, 29.

¹⁶ Čović 1983, 433.

¹⁷ Čović 1965, 65.

*bedem na sjeveru, pa je odlučio da otvori jednu malu sondu.*¹⁸ Otvorena sonda pokazala je bogat stratigrafski sloj.¹⁹ U periodu između 1959. i 1983. godine Borivoj Čović vodio je istraživanja na ovom lokalitetu.²⁰ Istraživanja obavljena 1965. godine omogućila su Borivoju Čoviću da definiše srednjobosansku kulturnu grupu na osnovu gradinskih naselja u kasno bronzano doba.

Tu je, osim pouzdane hronologije, utemeljene na izvrsno istraženim i dokumentiranim slojevima, mogao dobro definirati kao novi znanstveni pojam srednjobosansku grupu, ali i karakteristične principe rane protourbane organizacije života na utvrđenim naseljima BiH.²¹ Nakon ovog istraživanja, otkriveno je i gradinsko naselje Kopilo kod Zenice 1965. godine. Manja sistematska istraživanja započeta su 1971. godine pod vodstvom D. i Č. Trajković.²² Istraživanja su nastavljena i trajala sve do 1975. godine pod vodstvom B. Čovića, B. Marijanovića i D. Šljivara.²³

Stilska analiza je pokazala da se, uz keramički materijal ovih nalazišta, vezuju i neki metalni objekti iz ostava centralne Bosne, kao što su Veliki Mošunj i Brgule, pa i neki pojedinačni nalazi oružja (Lašva, Pakline kod Bugojna).²⁴ Također, u Donjem Vakufu na dva mjesta otkriveni su grobovi sa oružjem i nakitom koji se hronološki priključuju ovoj grupi nalaza i daju prve podatke o sahranjivanju na području rasprostiranja srednjobosanske kulturne grupe.²⁵ Ovi podaci predstavljaju podlogu za definiranje srednjobosanske kulturne grupe kasnog bronzanog doba, koja se na osnovu svojih jasno izraženih obilježja, definiše kao samostalna kulturno etnička zajednica.

Ukrasi raznovrsnih metalnih predmeta iz ostave Veliki Mošunj posve se podudaraju sa ukrasima na keramici iz naselja Pod kod Bugojna i Kopilo kod Zenice. Na osnovu arheološke građe, Borivoj Čović dao je opšti hronološki okvir srednjobosanske kulturne grupe, onakve kakvu je danas poznajemo. Po B. Čoviću, ona pripada uglavnom prvim stoljećima I milenija stare ere, ali vrlo je vjerovatno da je ova grupa imala i jednu stariju razvojnu fazu, koja za sada

¹⁸ Čović 1991, 5.

¹⁹ Čović 1991, 5.

²⁰ Čović 1991, 5.

²¹ Durman, Majnarić- Pandžić 1995, 204.

²² Trajković 1971, 26-27.

²³ Čović 1980, 74-75.

²⁴ Čović 1983, 433-434.

²⁵ Isto, 434.

nije dokumentirana.²⁶ Njeno postojanje mora se posmatrati kao jedan sasvim izgrađeni repertoar oblika i ornamentalni sistem, a to nije moglo nastati odjednom.

Što se tiče raspoloživog pokretnog materijala, on ne pruža mogućnost u potpunosti određene interne podjele unutar datog hronološkog okvira. Naime, najveći dio oblika i ornamenata zastupljen je dosta ravnomjerno u čitavom sloju, od najstarijeg do najmlađeg građevinskog horizonta, i to kako na Podu tako i na Kopilu.²⁷ Zahvaljujući Čovićevim dugogodišnjim istraživanjima, prvenstveno gradine Pod kod Bugojna, postoji prilično dosta pretpostavki o izgledu naselja i načinu stanovanja nosilaca srednjobosanske grupe.

2a) Analiza ranijih hipoteza i zaključaka o genezi srednjobosanske grupe i glasinačke kulture te o njihovom međusobnom odnosu

Dva monografska djela Alojza Benca i Borivoja Čovića (Glasinac I i Glasinac II), objavljena 1956. i 1957. godine,²⁸ čine veliki opseg podataka o glasinačkoj kulturi. U ovom periodu, tačnije 1957. godine, izvršena su i reviziona iskopavanja koja su donijela vrijedne podatke o postojanju posebnog tipa tumula- rodovskog.²⁹ U nekropolama se pojavljuju i grobne humke sa jednim centralnim grobom i većim brojem sukcesivnih sahrana u koncentričnim nizovima, moguće članova iste porodice, koji su na taj način postavljeni u određeni odnos prema centralnom grobu.³⁰

Međutim, u kasnom bronzanom dobu su se formirale prilično jasno omeđene veće teritorijalne cjeline sa ranom rodovsko-plemenskom aristokracijom, na koju ukazuju pojedini glasinački grobovi kasnog brončanog doba.³¹ Često nailaženje na rodovsko- porodični tip tumula direktno ukazuje na snagu i značaj krvno i bračno vezane zajednice koju je ona imala unutar autarijatskog društva, te da postoji veoma čvrsta međusobna ovisnost članova unutar rodovske zajednice.³² Na osnovu bogatstva nalaza iz grobova kasnobronzane provenijencije te dimenzija tumula koji potiču iz toga perioda, u ovom razdoblju se već uspio izdvojiti snažan sloj rane rodovsko- plemenske aristokracije.³³ Posebno su reprezentativni nalazi iz Maravića, tumul I, grob 1, koji nedvosmisleno govore u prilog tvrdnji da je tu sahranjen istaknuti

²⁶ Čović 1983, 437- 439; Čović 1991, 10-13.

²⁷ Čović 1983, 436.

²⁸ Čović- Benac 1956

²⁹ Čović- Benac 1957, 56

³⁰ Mesihović 2007, 204.

³¹ Čović 1988, 23.

³² Mesihović 2007, 204.

³³ Čović 1967, 105.

pojedinaac.³⁴ Na lokalitetu Maravića u toku arheološka istraživanja locirano je više grupa tumula, kao i nekoliko kulturnih slojeva. Vjerovatno su zajednice koje su naseljavale ovo područje bile društveno strukturane. Zbog svega navedenog, Maravići predstavljaju jedan od najvažnijih dokaza da je u periodu kasnog bronzanog doba postojala društvena organizacija koja je vjerovatno svoje porijeklo vukla iz ranijih razdoblja.³⁵ Tumul u kojem se nalazi kneževski grob Ilijak III predstavlja klasični primjer tumula rodovsko - porodičnog tipa, a i sam kneževski grob je u skupu svih grobova u njemu zauzimao sekundaran položaj u odnosu na neki drugi grob.³⁶ Kneževski grobovi nisu bili karakteristika samo autrajatskog kulturnog područja, nego skoro čitavog euroazijskog područja, od Kelta preko Skita do altajskih plemena.³⁷

U isto vrijeme, promjene u načinu sahranjivanja mogle bi značiti promjene društvenog sistema. Zbog toga bi se, možda, nedostatak oružja u grobovima ranijih faza mogao protumačiti kao posljedica drugačijeg rodovskog- društvenog sistema nosilaca glasinačke kulture.³⁸ To je bilo vrijeme kada se završava proces teritorijalizacije i pojedine oblasti se zadržavaju u posjedu pojedinih zajednica bar kroz nekoliko generacija.³⁹ Ali, u tom slučaju se mora konstatirati da je društveni razvoj kod prahistorijskih stanovnika istočne Bosne bio u znatnom zakašnjenju, uz napomenu da kulturni kontakti predstavljaju važnu stavku u razumijevanju društvenih odnosa unutar jedne zajednice. Znatnija vezanost članova pojedine zajednice kroz više generacija za određena područja dovelo je do toga da su te zajednice u sebi razvile i izvjestan stupanj privrženosti i pripadnosti teritoriju koju su naseljavali, počevši je osjećati kao ekskluzivno svoju.⁴⁰ To je neminovno vodilo teritorijalizaciji jedne zajednice i njenog prelaska na viši stupanj društvene organizacije. Zahvaljujući ovom procesu možemo i pretpostaviti postojanje kneževina, samim tim i kneževskih grobova na glasinačkom području.⁴¹

Grobovi su neiscrpan izvor podataka koji su oduvijek imali posebno mjesto u kulturama, mjesto gdje se susreće svijet mrtvih i svijet živih. Grobovi se poimaju kao pokojnikova kuća, a sama groblja su naselja mrtvih, baš kao što i sam grčki naziv *nekropolis* govori. S toga, jedno od čestih pitanja koje je oduvijek intrigiralo arheologe je pojam koji

³⁴ Mesihović 2014, 48.

³⁵ Mesihović 2014, 48.

³⁶ Čović 1979, 148.

³⁷ Mesihović 2014, 50.

³⁸ Čović- Benac 1957, 56.

³⁹ Mesihović 2014, 50.

⁴⁰ Isto, 50.

⁴¹ Isto, 50.

opisuje procesa nastanka jednog naroda. Etnogeneza kao takva je prisutna u arheologiji od vremena prvih antikvara, čak i ranije, prije pojave i same arheologije.⁴² Prema svojoj najužoj definiciji, etnogeneza, kao predmet stoljetne potrage bezbroj antičkih pisaca, entuzijasta, antikvara, arheologa i historičara, može se definirati kao proučavanje porijekla, postanka i razvoja određenih zajednica u daljoj i bližoj u prošlosti.⁴³

*Ono je pružilo, u sigurnim grobnim cjelinama, materijal koji se pouzdano može uspoređivati s onim u srednjem Podunavlju i u zapadnoj Srbiji, na jednoj, i sa glasinačkim nalazima razvijenog srednjeg i početnog bronzanog doba na drugoj strani.*⁴⁴ Na osnovu glasinačkih nalaza kasnog bronzanog doba karakterističnih grobnih cjelina, period kasnog bronzanog doba podijeljen je u tri faze sa sljedećom sinhronizacijom u odnosu na srednjoevropsku hronologiju:

Glasinac IIIa = Br D

Glasinac IIIb = Ha A

Glasinac IIIc = Ha B⁴⁵

Periodizacija će biti bolja i tačnija ako uzmemo u obzir što veći broj kriterija pri određivanju sadržaja pojedinih razdoblja, a sami nazivi pojedinih etapa zapravo su samo stvar dogovora među naučnicima. No, to ne znači da su baš sva ova razdoblja prisutna u svim dijelovima svijeta. Jednom uspostavljeni periodizacijski sustav za određeno područje ne može se uvijek mehanički preslikati na drugo područje. Primjerice, detaljno razrađena periodizacija mlađeg kamenog doba za Bliski istok ne može se bez ostatka prenijeti na srednjoevropsko područje.⁴⁶

Dugo godina na periodizaciji bronzanog doba, pa tako i željeznog doba, radio je Paul Reinecke. On je na zatvorenim nalazima grobova i ostava u Bavarskoj načinio podjelu bronzanog doba, koju je na kraju i finalizirao dvadesetih godina prošlog stoljeća. Bronzano doba podijelio je na: Br A, Br B, Br C, Br D. Zatim, periodizaciju željeznog doba Reinecke je načinio prema nalazima iz velikog groblja Hallstatt u Austriji, koji su uključivali i željezne

⁴² Kaljanac 2013, 46.

⁴³ Kaljanac 2013, 46.

⁴⁴ Čović 1983, 416.

⁴⁵ Čović 1987, 631.

⁴⁶ Težak Gregl 2004, 22-23.

nalaze zbog čega je ovo groblje u osnovi pripisano željeznom dobu. Željezno doba podijelio je u nekoliko faza: Ha A, Ha B, Ha C, Ha D.

S vremenom se došlo do saznanja da faze Ha A i Ha B prema podjeli P. Reineckea pripadaju vremenu kulture polja sa žarama (*Urnfield period*), a koja označava kasno bronzano doba. Stoga faze Br A- Br D, Ha A- Ha B u osnovi pripadaju bronzanom dobu, pa smo na osnovu takve periodizacije kasno bronzano doba smjestili prema ovakvoj podjeli, kao što je prethodno i navedeno u radu. Za hronologiju i periodizaciju srednjobosanske grupe važna su naselja Pod kod Bugojna i Kopilo kod Zenice s njihovim bogatim pokretnim materijalom, te ostava Veliki Mošunj kod Travnika s raznovrsnim metalnim objektima čiji se ukras stilski posve podudara s ukrasom na keramici navedenih naselja.

Saznanja o sloju eneolitskog naselja na Podu kod Bugojna došla su u periodu između 1968. i 1969. godine.⁴⁷ Kulturni sloj označen kao Pod A pripada naselju ili periodu ranog bronzanog doba u srednjoeuropskom smislu.⁴⁸ Sloj kasnog bronzanog doba na naselju Pod kod Bugojna (označen kao Pod B) ima debljinu između 0,80 m (uz sjeverni rub platoa) i 0,40 m (na južnoj polovici platoa).⁴⁹ U tom okviru moguće je izdvojiti pet građevinskih horizonata što, prema situaciji koja se može uočiti u cjelokupnom kulturnom sloju ovog naselja (Pod B, C i D), odgovara približno vremenu od nekih dva do dva i po stoljeća.⁵⁰ Postoje određeni podaci o naseljima pa, zahvaljujući tome, kao i nalazima keramike iz grobova, možemo steći osnovnu orijentaciju o tipovima posuda. Keramika glasinacke kulture može se bar djelomično izdvojiti zahvaljujući nalazima iz datiranih grobova, koja nam može nešto više reći o identitetu i odnosima prahistorijskih zajednica.

2b) Izdvajanje postojećih teza koje su primjenjive u modernim arheološkim razmatranjima o identitetu i odnosima prahistorijskih zajednica, a po uzoru na svjetske primjere

Pitanje identiteta tipično je moderno pitanje koje je zastupljeno već dugi niz godina. *Identitet je složeno pitanje, ponajprije jer se identitet javlja kao problem tek kada on više nije nešto što dolazi samo od sebe. U tradicionalnim društvima, niko ne pita za svoj identitet, jer identitet je nešto što se podrazumijeva, nešto što je očigledno. Tek kada je identitet pojedinca ili zajednice ugrožen, tek tada postavljamo pitanje o identitetu. Upravo to je slučaj i u*

⁴⁷ Čović 1991,

⁴⁸ Isto, 21.

⁴⁹ Čović 1983,434.

⁵⁰ Isto, 434.

*današnjem vremenu, i upravo stoga, pitanje identiteta vruća je politička i ideološka tema. Može se reći da identitet nikad nije jednodimenzionalan, već više dimenzionalan.*⁵¹

Naš identitet obuhvaća dijelove koji su naslijeđeni i dijelove koje sami biramo. Danas, u novije vrijeme, imamo nacionalni identitet, jezični identitet, politički identitet, kulturni identitet, etnički, profesionalni. U načelu, mi sami sebe definiramo na taj način što se pozivamo na jedan vid našeg identiteta, koji se nama čini najvažnijim i bitnim, dok zanemarujemo ostale vidove ili aspekte našeg identiteta. *Pitanje identiteta nakratko je zaboravljeno u okvirima evropske arheologije, da bi ga na scenu ponovo vratila Sian Jones 1998. godine, dok je u okvirima bosanskohercegovačke i nekadašnje jugoslavenske arheologije nestalo sa znanstvene scene pod pojmom "patriotskih identiteta" tokom 90-tih godina XX stoljeća i prestankom djelovanja starije generacije arheologa.*⁵² Pitanje o porijeklu čovjeka bilo je prisutno čak i u prahistorijskom i antičkom vremenu kroz brojne manifestacije poput mitologije, epova i sličnog, što je kulturološki formiralo čitave zajednice.⁵³

Izolirani pojedinac ne može imati identitet, ali grupa i/ili zajednica uvijek dodjeljuje pojedincu dio identiteta, bilo putem historije, kulture ili jezika. Ili drugim riječima: ne postoji identitet sam po sebi. Iako je nemoguće utvrditi jednu univerzalnu formulu na temelju koje bi se formirao metodološki aparat pomoću čije primjene bi istraživači mogli jednostavno otkriti sve identifikacijske mehanizme i etničke pripadnosti u dalekoj prošlosti, ipak je moguće kreirati primarnu opću definiciju pomoću koje bi se uspostavili parametri pojmova povezanih s identitetom etničkih zajednica,⁵⁴ gdje se etnička zajednica kao takva može definirati kao društvena kategorija ljudi koji se međusobno identificiraju na temelju zajedničkih predaka, te društvenih, kulturalnih ili nacionalnih sličnosti.⁵⁵ *In essence, an ethnic group is a named social category of people based on perceptions of shared social experience or ancestry,*⁵⁶ kako to tvrde Peoples i Garrick. Pripadnici etničkih skupina vide sebe kroz različite kulturne tradicije koje se razlikuju od ostalih grupa, gdje identitet etničke skupine može imati snažnu psihološku ili emocionalnu komponentu. Prema tome etničku zajednicu moguće je prepoznavati kao slojevitu, piramidalnu strukturu sastavljenu od pojedinca koji se identificiraju sa širom grupom

⁵¹ Benoist 2014, 1-4; prevedeno od strane: T. Sunić

⁵² Kaljanac 2016, 36

⁵³ Isto.

⁵⁴ Kaljanac 2013, 56

⁵⁵ Peoples, Garrick, 2011, 389

⁵⁶ Isto, 389

ljudi, a koja se samoidenticira kao drugačija u interakciji s drugom grupom koja se prepoznaje na sličan način.⁵⁷

Na osnovu geografskih podataka, prostor zapadnog Balkana posjeduje blizinu sa prostorom stare Grčke, te na temelju poznatih podataka o grčkim zajednicama iz bronzanog i željeznog doba, moguće je definirati karakterističan i opći mehanizam njihovog unutarnjeg i vanjskog identificiranja, što u krajnjem može predstavljati značajan faktor pri razumijevanju i interpretiranju identiteta nekadašnjih zajednica zapadnog Balkana, uloge kneževskih grobova i samih kneževa, grobnih priloga i sličnog.⁵⁸

U cjelini gledano, za glasinačku grupu kasnog bronzanog doba karakteristični su: sahranjivanje pod tumulima, gotovo potpuno preovladavanje inhumacije, ispruženi položaj pokojnika, odsustvo oružja u grobovima, te bronzani nakit kao gotovo isključivi inventar grobnih cjelina.⁵⁹ Keramika se pojavljuje kao direktni grobni prilog, ali u naseljima. Ipak, moguće je da je u još poneki grob kao prilog bila stavljena zemljana posuda, te da je tokom vremena, pod pritiskom kamenog sloja nasipa, razdrobljena u sitnije fragmente, pa stoga prilikom iskopavanja nije posebno evidentirana.⁶⁰

Danas je u naučnim krugovima poprilično aktueliziran problem etnogenetskih procesa zapadnog Balkana. Iako možemo pretpostaviti kakva je bila struktura ilirskog etnosa, ona bi mogla biti jedna čvrsto povezana zajednica plemena, čije bi zajedničko ime moglo ukazivati na zajedničke kulturne i jezičke odrednice, a samim tim i jače društveno-političke veze. Branko Gavela je dugo vremena proučavao pitanja Indoeuroljana smatrajući da su Iliri jedna od najvećih indoeuroljskih grupacija. On je smatrao, sumirajući rezultate do kojih su došli A.J Brjusov, B. Hrozný, P. Bosch-Gimpera, G. Childe i N. Pallotino, da je najprihvatljivije mišljenje koje je iznio češki arheolog B. Hrozný. Po mišljenju ovog autora, kolijevka Indoeuroljana ležala je na širem euroazijskom prostoru, odakle su se oni raširili preko južne Rusije i Balkana u Evropu.⁶¹

B. Gavela je iznio hipotezu da bi nosioce slavonske kulture, koji označavaju prvi dolazak Indoeuroljana u područje srednjeg Podunavlja i na Balkan, trebalo smatrati

⁵⁷ Kaljanac 2013, 57

⁵⁸ Kaljanac 2013, 37.

⁵⁹ Čović 1983, 420

⁶⁰ Isto, 420.

⁶¹ Gavela, 1961, 3.

Protoilirima.⁶² Nužno je spomenuti da se pod nazivom "slavenska kultura" podrazumijevaju vučedolska kultura, slavonska kultura i Zok-kultura.⁶³ Naime, tokom početka istraživanja vučedolskih nalazišta, lokalitet Vučedol nije prvi istupio na scenu kao najbitniji, pa se i sam naziv vučedolska kultura pojavio nešto kasnije.⁶⁴ Ipak, u kasnijem radu, Gavela poprilično odstupa od svojih ranije postavljenih hipoteza i stavova. Prahistorijska arheologija svojim sredstvima i dosadašnjim metodama, a naročito postupkom individualnih dedukcija koje se oslanjaju na principe aristotelovsko-sholastičke dijalektike, ne može doći do stvarnih i trajnih rješenja o porijeklu najstarijih i u antičkoj historiografiji potvrđenih indoeuropskih populacija.⁶⁵

Franjo Fiala u svojim izvještajima za većinu tumula iz perioda bronzanog doba navodi da su sadržavali i fragmente keramike, rasute u podnožju ili u nasipu humke. Najvjerojatnije je da se radi o ostacima obreda, vršenih prilikom sahrane i podizanja tumula, ili kasnije u određenim prilikama, kako je to za tumule željeznog doba ovog područja dokazano revizionim iskopavanjem.⁶⁶

U jugoistočnoj Bosni je do sada poznato egzistiranje više kneževskih grobova čiji se nastanak datira u VII i VI stoljeće p. n. e. u nekropolama tumula na lokalitetima Ilijak, Rajino Brdo, Mejdan - Brezje, Arareva gromila, Čitluci, Osovo - Papratnica. U njima su se sigurno sahranjivali predstavnici onih dinastija koje su vladale u spomenutom periodu.⁶⁷ Iako su ove zajednice prvenstveno bile stočarske, ili pak nomadsko-stočarske, uglavnom su se zadržavale na određenom području.

U naučnim krugovima još uvijek nije usaglašen stav oko etimologije naziva zajednica ili plemena koja su naseljavala prostor glasinakog i srednjobosanskog područja. Možda je čak i pogrešan termin "Dezitijati" s obzirom da su Dezitijati ili Desidijati narod ili pleme koje je naseljavalo područje srednje Bosne u antičko doba. Dezitijati se spominju u drevnim pisanim izvorima koji sadrže opis njihovog života.

Sigurno je da su Desidijati živjeli u predjelima srednje Bosne i da pripadaju autohtonoj srednjobosanskoj kulturnoj grupi, što potvrđuju bogati materijalni ostaci koji su pronađeni tokom arheoloških istraživanja. U geografskom pogledu, srednjobosanska kulturna grupa i

⁶² Benac 1973, 94.

⁶³ Dimitrijević 1994, 269.

⁶⁴ Isto, 269.

⁶⁵ Gavela 1971, 22

⁶⁶ Čović 1959, 53-54.

⁶⁷ Mesihović 2012, 50.

glasinačka kultura egzistirale su relativno blizu te su stoga mogle da se međusobno kulturno dodiruju i prožimaju.

Ključnu ulogu u identifikaciji jedne kulturne zajednice imaju ukrasi na keramičkim posudama, te način na koji se to činilo. Sljedeći korak bi bio analiza društvenih i osobnih identiteta kroz kulturni i etnički identitet. Tako je čuveni arheolog Oscar Montelius, sa svojim kolegom Hansom Hildebrandom, osmislio metodološki pristup na osnovu tipologije materijalnih nalaza.⁶⁸ Oni su na osnovu materijalnih nalaza uspjeli identificirati i prihvatili evolucijski ili razvojni proces materijalne kulture.

Osnova ovog pristupa se bazirala na tipu i formi materijalnih nalaza čime su se mogle definirati tipološke serije.⁶⁹ Njemački arheolog i lingvista, Gustaf Kossinna, koji je jedan od svjetski poznatih imena u naučnim krugovima, nastavio je rad na identifikaciji prahistorijskih zajednica na osnovu ideja i rada O. Monteliusa. Uvriježeno mišljenje je da se njegova ideja izdvaja po tome što je za njega arheološka kultura i njena kulturna provincija ekvivalent prvim poznatim narodima i on je to jasno definirao.⁷⁰

Zatim, prema Kristiansenu, kroz materijalne ostatke možemo identificirati određene prahistorijske zajednice i odrediti njihovu etničku pripadnost: "*While ethnicity undoubtedly played a central role in all human societies as part of a common origin and shared historical identity creating a tradition, its material expressions have been an underdeveloped field of study.*"⁷¹ Kako navodi A. Kaljanac u svom radu *Arheološka istraživanja etnogenetskih procesa u prahistoriji zapadnog Balkana: mogućnosti i ograničenja*, važan segment ostavštine minulog vremena G. Kossinne i njegovih savremenika je bio već formirani i općeprihvaćeni koncept arheološke kulture, kulture čiji identitet, svijest i percepiranje sebe kao različite od drugih za sobom u arheološkim interpretacijama implicira i mogućnost identificiranja, time i poistovjećivanja, etničke pripadnosti i tadašnje zajednice s definiranom arheološkom kulturom.⁷²

U skladu s ovim je definiranje jedne arheološke kulture na temelju različitosti ostataka materijalne kulture u odnosu na drugu ili druge definirane kulture u okruženju za sobom

⁶⁸ Kaljanac 2013, 50.

⁶⁹ Ziegert 2002, 62-63.

⁷⁰ Kaljanac 2013, 53.

⁷¹ Kristiansen 2011, 205.

⁷² Kaljanac 2013, 53.

povlačilo i njeno prepoznavanje kao *etnosa* različitog od susjednih.⁷³ Zbog nedovoljne istraženosti područja srednjobosanske grupe i glasinačke kulture u kasno bronzanog doba, o određenom nazivu ili pak imenu naroda koji je egzistirao na tom području, rano je govoriti, ali nalazi iz grobova ukazuju na postojanje jedne homogene zajednice sa vlastitim kulturnim izrazom upravo zbog specifičnosti nalaza koje su ostavili za sobom. Različite zajednice se mogu različito percipirati dok istodobno žive na istom geografskom području i posjeduju identičnu ili čak sličnu materijalnu kulturu. Kulturni kontakti između dvije zajednice predstavljaju važan faktor za razumijevanje socijalnih odnosa unutar jedne zajednice.

3. Problem metodologije arheološkog identificiranja prahistorijskih kultura i njihovih međusobnih odnosa

Mnoge historiografske i sociološke škole nudile su različite interpretacije o određivanju metodologije arheološke identifikacije, a implikacije etičnosti mijenjale su se kroz historiju, posebno od 19. stoljeća pa do danas. Prva tumačenja etnije kao biološke, kulturne, jezične i psihološke jedinice ustupila su mjesto dinamičnijim i često relativističkim teorijama, od kojih su neke zapravo negirale samo postojanje etnija smatrajući ih pukim društvenim konstruktima.⁷⁴

Odnose unutar jedne zajednice, ili pak međusobni odnos između dvije ili više zajednica, možemo utvrditi pomoću metodološkog aparata. Metodologija prvenstveno utvrđuje načine i postupke implementacije naučnog istraživanja i određuje najbolja pravila korištenja naučnih alata, te ispituje preciznost postavljenih teza. Danas neke od formiranih zajednica prepoznajemo kroz mnoge epove i mitove. Teorije o porijeklu čovjeka, kao i već formiranih zajednica, bile su prisutne čak i u prahistorijskom i antičkom vremenu.

Naime, na temelju poznatih podataka o grčkim zajednicama iz bronzanog i željeznog doba moguće je definirati karakterističan i opći mehanizam njihovog unutarnjeg i vanjskog identificiranja, što u krajnjoj instanci može predstavljati značajan faktor pri razumijevanju i interpretiranju identiteta nekadašnjih zajednica zapadnog Balkana, uloge kneževskih grobova i samih kneževa, grobnih priloga i slično.⁷⁵

⁷³ Kaljanac 2013, 53.

⁷⁴ Heršak, Nikšić 2007, 251

⁷⁵ Kaljanac 2016, 36-37

Već spomenuti Oskar Montelius osmislio je metodološki pristup na osnovu tipologije materijalnih nalaza, pri čemu su identificirani i prihvaćeni evolucijski ili razvojni proces materijalne kulture.⁷⁶ Osnova ovog tipološkog pristupa bazirala se na tipu i formi materijalnih nalaza čime su se mogle definirati tipološke serije.⁷⁷ Materijalna kultura je glavni izvor informacija na temelju kojih arheolozi i antropolozi mogu izvesti zaključke o prahistoriji ljudskog roda. Identifikacija materijalnih kultura i naroda u arheologiji većim dijelom ovisi o pretpostavkama koje su ograničavajuće. *"This assumption has been subjected to a number of important critiques both within the framework of culture-historical archaeology, and subsequently within various processual and post-processual archaeologies."*⁷⁸

Spomenute kritike mogu se podijeliti u tri glavne kategorije. *"The first is concerned with the straightforward correlation of archaeological cultures with ethnic groups, the second with the nature of archaeological distributions and the status of archaeological cultures as classificatory entities, and the third with the nature of ethnicity and the very existence of bounded homogeneous ethnic and cultural entities."*⁷⁹ Nadalje, kultura može da se ne djeli nužno; u tome sudjeluje, ili je različito sudjelovala. *"A basic characteristic of cultural systems is the integration of individuals and social units performing different tasks, frequently at different locations; these individuals and social units are articulated by means of various institutions into broader units that have different levels of corporate inclusiveness."*⁸⁰

Na temelju ovog argumenta pretpostavljamo da je jedinstveni polazni okvir pružio kulturno-historijski nedostatak, te da je potrebno provesti analizu strukture arheoloških zbirki u smislu njihove funkcije unutar društvenog mehanizma. Binford je tvrdio da se arheološke raspodjele na simplistički način ne mogu izjednačiti sa etničkim skupinama, jer se unutar takvog okvira funkcionalne varijacije u arheološkim sklopovima mogu pogrešno protumačiti kao etničke razlike. *"Despite their critique of the idea that all variation in distributions of material culture can be understood in terms of the ideational norms of past ethnic groups, 'new archaeologists' continued to accept the idea that some bounded archaeological distributions, if only in the domain of stylistic culture variation, correlate with such groups."*⁸¹ Međutim, sasvim

⁷⁶ Kaljanac 2013, 50

⁷⁷ Ziegert 2002, 62-63.

⁷⁸ Jones 1997, 106.

⁷⁹ Jones 1997, 106.

⁸⁰ Binford 1965, 202.

⁸¹ Jones 1997, 107-108.

sigurno je da postoji međusobna veza između određenih varijacija u bilo kojem aspektu materijalne kulture.

Kao što je Clarke primijetio, određene kulture su jasno definirane na osnovu tipova ostataka materijalne kulture od kojih je svaka imala svoj poseban izražaj, na osnovu kojeg definiramo arheološku kulturu. "*Traditionally, higher level archaeological groupings, such as cultures or phases, were defined in monothetic terms on the basis of the presence or absence of a list of traits or types, which were often derived from the assemblages of a 'type site', or intuitively considered to be the most appropriate attributes in the definition of a particular culture.*"⁸² *As Clarke observed, the intended nature of these groups was...transparently clear, they were solid and tangible defined entities like an artefact type or cultural assemblage, each possessed a necessary list of qualifying attributes and they could be handled like discrete and solid bricks.*"⁸³

Kako Clarke ističe, u praksi, ni jedna kultura nikada ne sadrži sve artefakte te kulture. Taj problem prepoznao je Childe, koji je naglasio da pojedini materijalni ostaci mogu predstavljati ostatke bivše kulture koja je prekrivena novom, različitiom kulturom.⁸⁴ Utvrdio je da višekratna povezanost mnoštva različitih tipova definira skupinu, a neke od tih vrsta mogu biti prisutne i u nekim drugim zajednicama ili skupinama. *In the first case the traits common to different areas may represent survivals from one former culture that has been at different points in its one time territory overlaid by distinct new cultures.*⁸⁵ Također, tvrdio je da priroda odnosa koji postoje između kultura obično se ne može definisati sa bilo kakvom preciznošću.⁸⁶ "*The result in Childe's work, as in others, was the operation of a two-tiersystem: 'A theoretical level of interpretation in terms of rigid monothetic groupings and a practical level of groupings by broad affinity or similarity assessed on an intuitive basis.'*"⁸⁷ *The Danube in Prehistory*

U pokušaju identificiranja prahistorijskih zajednica i njihovih etničkih identiteta značajnu ulogu odigrao je i Gustaf Kossinna (1858. – 1931.), jedan od najpoznatijih arheologa tog vremena, ali i docnije, arheolog čija je uloga u historiji arheologije i u moderno vrijeme potpuno nedefinirana niti o njoj postoji jedinstven sud u arheološkim krugovima.⁸⁸ Stoga, Sian

⁸² Jones 1997, 108

⁸³ Clarke 1978, 35

⁸⁴ Childe 1929, 6.

⁸⁵ Childe 1929, 6.

⁸⁶ Childe 1929, 6.

⁸⁷ Clarke 1978, 37

⁸⁸ Kaljanac 2013, 51.

Jones konstantira da su Kossinna i Childe bili pod utjecajima njemačke etnološke tradicije.⁸⁹ Najveći dio ideja G. Kossinne potječe iz radova C.J. Thomsena i O. Monteliusa.⁹⁰ Tipološka metoda O. Monteliusa otvorila je za Kossininu mogućnost stvaranja hronoloških okvira za materijalne nalaze.⁹¹

U tom vremenskom okviru razvija se i ideja o različitosti. Različitost, ideja da se dvije zajednice međusobno razlikuju u toj mjeri da je jedna bolja ili naprednija od druge, na kraju je samo kulminirala kroz djelo G. Kossinne, ali se nikako ne može sa sigurnošću zaključiti da je njegovo djelo ono koje je samostalno generiralo sve koncepte koji su predstavljali zloupotrebu arheologije.⁹² Arheološka kultura koja je u beskonačnom nizu radova kritizirana i žigosana kao nacionalističko djelo Kossinne, njegovih prethodnika, savremenika i nasljednika, istovremeno je ostala u upotrebi i dalje, gotovo puno stoljeće nakon nestanka G. Kossinne s historijske pozornice i rođenja pojave koju je G. Smolla definirao kao *Sindrom Kossinne*.⁹³ Važan segment ostavštine minulog vremena G. Kossinne i njegovih savremenika je bio već formirani i općeprihvaćeni koncept arheološke kulture, kulture čiji je identitet, svijest i percipiranje sebe kao različite od drugih sa sobom u arheološkim interpretacijama implicirao i mogućnost identificiranja, time i poistovjećivanja, etničke pripadnosti i tadašnje zajednice s definiranom arheološkom kulturom.⁹⁴

Kao takva, prema definiciji, arheološka kultura je način života koji je izgradila neka skupina ili zajednica ljudi na određenom području. Populacije iz prošlosti podijeljene su na osnovu zajedničkih karakteristika materijalnih ostataka. Kao takve predstavljaju osnovu svih arheoloških istraživanja i tumačenja. U europsku arheologiju u širu upotrebu riječ *kultura* ulazi preko G. Kossine koji usvaja Herderov koncept da različite kulture predstavljaju različite ljude što iznosi u svom djelu *Die Herkunft der Germanen*.⁹⁵ Britanski arheolozi nisu, poput Kossinne, pripisivali veličinu svoje nacije etničkoj i kulturnoj čistoći. Britanska historija obilježena je valovima osvajača i pridošlica, koji su sa sobom nosili drugačije ideje.

Američki arheolog Walter Taylor (1913.-1997.) sistematizirao je metode i koncepte kojima se koriste arheolozi, te je razvio i predložio opći model kojim bi arheologija doprinijela

⁸⁹ Kaljanac 2013, 51.

⁹⁰ Isto, 51.

⁹¹ Isto, 51.

⁹² Isto, 52.

⁹³ Isto, 52.

⁹⁴ Isto, 52.

⁹⁵ Šošić Klindžić 2015, 19

proučavanju kultura.⁹⁶ Prema Tayloru kultura je "*misaona pojava koja se sastoji od sadržaja misli, a ne predmeta ili vidljivog ponašanja*," što je bazirano na uobičajenom shvaćanju kulture kao proizvoda misaone aktivnosti, s naglaskom na subjektivno značenje predmeta ovisno o njihovom kulturnom kontekstu.⁹⁷ Osmislio je model koji povezuje kulturnu antropologiju s arheologijom.⁹⁸

Međutim, šezdesetih godina 20. stoljeća javlja se želja za promjenama. Nezadovoljstvo rezultatima i zaključcima do kojih se dolazi upotrebom postojećih metodologija arheološkog istraživanja nije posve novo i može se uočiti već i kod G. Childea u mnogim njegovim radovima iz 30-tih godina 20. stoljeća.⁹⁹ On je prethodno smatrao da je jezik osnovni pokazatelj kultura.¹⁰⁰ To nezadovoljstvo dalo je motivaciju za promjenama i otvorilo mjesto novoj arheologiji.

Tradicionalna arheologija je posmatrana kao statična i subjektivna, dok se objektivnost, dokazivost i povjerljivost pripisivala novoj arheologiji. Glavni cilj nove arheologije bio je pretvoriti tradicionalnu arheologiju u *znanstvenu antropologiju* koja proizvodi egzaktno, objektivno i provjerljivo znanje.¹⁰¹ Za razliku od prethodnih modela tradicionalne arheologije, nova arheologija nudila je objašnjavanje. Osnovna premisa nove arheologije jest: materijalna kultura sustav je izvan tjelesnih sredstava prilagodbe organizma na njegov okoliš.¹⁰²

Međutim, bez obzira koliko često jednostavni odgovori ponekada bili i najtačniji, kada se govori o problemima etničke pripadnosti, etnogeneze i njenih procesa, kao i njihovom postojanju unutar definiranih arheoloških kultura, jednostavnost ponekada rezultira kompliciranošću, a kompliciranost jednostavnošću.¹⁰³ Metodologija identificiranja etničkih nosilaca određenih arheoloških manifestacija u prahistorijsko doba daje velike mogućnosti, dosada obilno iskorištene, za najrazličitija tumačenja i za iznošenje vrlo objektivnih teorija.

⁹⁶ Šošić Klindžić 2015, 19.

⁹⁷ Isto, 19.

⁹⁸ Kao takav, model su zbog njegovih kritika mnogi arheolozi ignorisali, da bi se kasnije ponovo otkrivali u okvirima nove arheologije, i poslije.

⁹⁹ Šošić Klindžić 2015, 94.

¹⁰⁰ Kaljanac 2013, 55.

¹⁰¹ Šošić Klindžić 2015, 94.

¹⁰² Šošić- Klindžić 2015, 101.

¹⁰³ Kaljanac 2013, 53.

3a) Definiranje arheoloških aspekata materijalne kulture koji bi pružili detaljan uvid u dva prahistorijska kulturna kompleksa

Analiza materijalnih predmeta jedan je od osnovnih izvora za proučavanje razine materijalnog života u okviru dvije kulturne grupe. Neke vrste materijalnih ostataka prahistorijskih stanovnika, poput naselja, elitnih nalaza kao i ostataka iz svakodnevnog života su različiti, ili pak sasvim slični. Da bi se rekonstruirala što jasnija slika života prahistorijskih zajednica, naselja je potrebno posmatrati prvenstveno kao zasebne jedinice, pa tek onda njihove međusobne veze. Zatim, načini sahranjivanja prahistorijskih zajednica, i pronađeni grobni prilozi, mogu nam pružiti značajne informacije. Kako se već ranije moglo uočiti, na glasinačkom području prisutno je nekoliko različitih načina sahranjivanja. Jedinstveno za glasinačko područje jeste sahranjivanje pod tumulom ili inhumacija pod tumulom.

U arheološkom kontekstu tumul je prvenstveno nalazište iz domena kulta mrtvih, odnosno mjesto pojedinačnog ili višekratnog sahranjivanja i karakterističan grobni spomenik.¹⁰⁴ Uskoro, nakon objavljene studije, Milutin i Draga Garašanini su ukazali na pripadnost tih tumula jednom širem kompleksu ranog bronzanog doba centralnog i zapadnog Balkana.¹⁰⁵

Tumuli su zemljano-kameni, ili samo kameni, izuzetno samo zemljani, prečnika 8 do 20 m, visine uglavnom do jednog metra.¹⁰⁶ Nema pouzdanih podataka o kamenim konstrukcijama grobnica, niti o zgrčenom položaju mrtvih, što donekle začuđuje s obzirom na situaciju u susjednim oblastima.¹⁰⁷ U poređenju s ovim, nosioci srednjobosanske kulturne grupe sahranjivali su se u ravne grobove. Pokojnici susjednih oblasti, ili pak susjednih zemalja sahranjivani su u kamene grobnice u zgrčenom položaju. Bronzanodobni ukopi u Istri su jedan od primjera ukopa pod tumule. *Vjerojatno se već onda pojavljuju prvi ukopi u tumulima, gdje se pokojnik polagao u zgrčenom položaju u grobne škrinje.*¹⁰⁸ *Ovom razdoblju najvjerojatnije pripadaju tumuli Marin dol kod Pule i Bombišta kraj Banjola.*¹⁰⁹ Orijentacija je, ukoliko se dala ustanoviti, neujednačena, mada preovlađuje pravac zapad-istok, s glavom na zapadnoj strani.¹¹⁰ Za one koji su ga gradili on je bio ujedno i simbol moći sahranjenog i čitave zajednice, veza sa

¹⁰⁴ Govedarica 2010, 5

¹⁰⁵ Čović 1987, 184

¹⁰⁶ Čović 1987, 189.

¹⁰⁷ Isto, 189.

¹⁰⁸ Buršić- Matijašić, Žerić 2013, 70.

¹⁰⁹ Isto, 70.

¹¹⁰ Isto, 189.

precima i sa sopstvenom teritorijom, važan marker u vremenu i prostoru, kao i mjesto za obavljanje različitih kulturnih rituala.¹¹¹

Izgradnja tumula, ali i njegov razvitak u smislu grobnice, mogao bi se povezati sa krugom. Da bismo sagledali i razumjeli značaj ovog nadgrobnog spomenika, morali bismo razumjeti simboliku kruga. Krajnje jednostavna forma kruga u biti predstavlja idealan okvir u kome se savršeno skladno, na jedan simboličan, dakle transcendentalan i metafizičan način, prepliću svi važni elementi svijeta i univerzuma, bogova i ljudi, života i smrti.¹¹² Krug istovremeno razdvaja i spaja, on je najjednostavniji, ali ujedno i najsadržaniji simbol od svih simbola koje je čovjek zamislio i stvorio.¹¹³ Simbolična snaga kruga ipak nigdje ne dolazi tako snažno do izražaja kao u kultu mrtvih i posebno u ritualu sahranjivanja, gdje kanonizuje i reguliše sudbinski susret života i smrti.¹¹⁴ Da je kult mrtvih kod prahistorijskih stanovnika Glasinca zauzimao veliku i značajnu ulogu, vidi se u načinu pokopa, konstrukciji grobova i vrsti priloga u njima. Razbacane keramičke posude, ili razbijene, mogu ukazivati na određene obrede, poput obreda libacije. Pri libaciji uvijek se prinosi tekućina sa simboličkim značenjem poput vode, mlijeka, meda i drugog. Neki naučnici smatraju da se kod razbijanja posuda radi zapravo o jednom vidu gozbe, u kojoj je libacija, odnosno ostavljanje hrane praćeno razbijanjem posude u kojoj se ona nalazila.¹¹⁵ Na glasinačkom području pronađeno je i nekoliko kneževskih grobova.

Međutim, prilikom promatranja kneževskih tumula, i/ili pojedinaca koji su sahranjeni u njima, može se odrediti da odnos pojedinca prema zajednici, ili zajednice prema pojedincu, igra važnu ulogu, osobito kada je riječ o kategoriji ratnika, ili pak o kategoriji štovanja predaka. Keramički nalazi pronađeni u tumulima dominiraju u odnosu na druge kategorije arheoloških nalaza. Prisustvo drugih kultura na glasinačkom području vidljivo je kroz fragmente ukrašenih posuda tipičnih za cetinsku kulturu.¹¹⁶ Zanimljiva su i dva manja bikonično zaobljena pehara, sa po dvije trakaste drške koje neznatno nadvisuju obod. Ovi oblici nesumljivo pripadaju ranom bronzanom dobu, a dosta bliske analogije mogu se navesti kako iz Varvare i Poda kod Bugojna, tako i iz faze Bubanj - Hum III na Bubnju.¹¹⁷

¹¹¹ Govedarica 2010, 5

¹¹² Govedarica 2010, 11.

¹¹³ Isto, 11.

¹¹⁴ Govedarica 2010, 14

¹¹⁵ Benac 1984, 144.

¹¹⁶ Čović 1983, 187

¹¹⁷ Isto, 188.

Većina pronađene keramike grube je izrade sa karakterističnim ukrasom i tipovima drški. Spomenuta keramika je sa istražene dvije gradine - Gradac u Kusačama i Gradina u Košutici. Tu vjerovatno spada i ulomak zdjelice s proširenim obodom i trokutastim produžecima na obodu iz Kusača, koji po obliku, veličini i fakturi ima direktne analogije u materijalu Poda A, a možda i ulomak pehara s trakastom drškom sa gradine Veliki gradac u Osovu.¹¹⁸

Što se tiče naselja glasinačkog područja u bronzanom dobu, treba reći da su u pitanju relativno mali objekti. Zanimljivo je i to da je samo mali dio evidentiran i istražen. Možemo samo zamisliti kakvo ogromno bogatstvo se krije na neistraženim lokalitetima širom prostora kojeg su naseljavali nosioci glasinačke kulture. Kako je već prethodno spomenuto, život na lokalitetu Pod kod Bugojna trajao je od eneolita,¹¹⁹ a nastavio se u ranom bronzanom dobu. Zatim je nastupio prekid i ponovno naseljavanje u kasnom bronzanom dobu i tokom starijeg i mlađeg željeznog doba.¹²⁰

Prvi koji je evidentirao ovaj lokalitet bio je Carl Patsch, 1895. godine.¹²¹ U periodu od 1957. do 1984. godine lokalitet su istraživali Jozo Petrović, Zdravko Marić,¹²² a poslije i Borivoj Čović.¹²³ Istraživanje naselja Pod kod Bugojna dalo je jedinstven materijal, što je omogućilo B. Čoviću da definiše srednjobosansku kulturnu grupu kao grupu kasnog bronzanog doba. Kasnije je otkriveno gradinsko naselje Kopilo kod Zenice.¹²⁴ Sedamdesetih godina prošlog stoljeća izvršena su sondažna istraživanja na gradini Kopilo. Gradina se nalazi na oko 4 km sjeverozapadno od Zenice, ispod Klopačkih planina, a smještena je na prostoru oko 6-7 hiljada m².¹²⁵ Na Kopilu su u dva navrata izvršena manja sistematska iskopavanja koja su vodili D. i Č. Trajković (1971), odnosno B. Čović, B. Marjanović i D. Šljivar (1975).¹²⁶ Istražen je u cjelini jedan horizont (horizont IX), koji pripada sredini 6. stoljeća p.n.e,¹²⁷ a pokretni arheološki nalazi su raznovrsni i vrlo bogati. Za Kopilo kod Zenice pretpostavlja se da je najstarija i naučno ispitana naseljena lokacija na području Zenice. Prvi put naseljena je u bronzanom dobu.

¹¹⁸ Čović 1983, 189.

¹¹⁹ Čović 1991, 10-13.

¹²⁰ Isto, 10.

¹²¹ Patsch 1895, 568.

¹²² Petrović 1958, 267-269.

¹²³ Čović 1983, 433-457.

¹²⁴ Trajković 1971, 26.

¹²⁵ Isto, 26.

¹²⁶ Čović 1987, 433.

¹²⁷ Čović 1974, 54.

Sudeći po pokretnom arheološkom materijalu, gradina Kopilo' je bila nastanjena od neolita (nađen je fragment keramike koji pripada butmirskoj kulturi) preko eneolita, sve do punog latena.¹²⁸ Na dosad prikupljenom keramičkom materijalu ustanovljeno je oko tridesetak varijanti ornamentike, koje se potpuno vezuju za Pod kod Bugojna (osim neolitskih i eneolitskih fragmenata).¹²⁹

Nadalje, svi prikupljeni podaci pružili su mogućnost da se definiše srednjobosanska kulturna grupa kao samostalna kulturno-etnička zajednica, sa svojim izraženim obilježjima materijalne kulture. Za hronologiju i periodizaciju srednjobosanske grupe važna su naselja Pod kod Bugojna i Kopilo kod Zenice s njihovom stratigrafijom i bogatim pokretnim materijalom, te ostava Veliki Mošunj kod Travnika s raznovrsnim metalnim objektima čiji se ukras stilski posve podudara s ukrasom na keramici navedenih naselja.¹³⁰ U najmlađem građevnom horizontu sloja Pod B nađena su, između ostalog, dva karakteristična metalna objekta: bronzani kelt i bronzani brijač. Kelt je veoma malih dimenzija, a po obliku i ornamentu odgovara keltu nađenom u ostavi Krehin gradac u Hercegovini,¹³¹ koja se obično povezuje sa fazom Ha B3 srednjoevropske hronološke skale.¹³² Početak sloja *Pod B* nešto je teže hronološki opredijeliti.¹³³ Prve analize upućivale su na zaključak da se u keramičkom materijalu ovog sloja nalaze i tipološki stariji elementi, pa je B. Čović bio stavio *Pod B* u širi hronološki okvir kasnog bronzanog doba (Ha A-B srednjoevropske skale).¹³⁴

Najrealnija pretpostavka da osnivanje mlađeg naselja, *Pod B*, pada u vrijeme oko kraja Ha A prema srednjoevropskoj hronologiji, a njegovo trajanje odgovara uglavnom Ha B1 i B2, s tim da bi pomenuti najmlađi građevni horizont mogao zalaziti još u početak 8. stoljeća.¹³⁵ Drugo istraživano naselje ove grupe, gradina Kopilo kod Zenice, uklapa se u ovaj hronološki okvir, ali se mora podvući činjenica da je kulturni sloj kasnog bronzanog doba na tom lokalitetu nešto tanji i da po svom sadržaju uglavnom odgovara gornjoj polovici sloja B na Podu kod Bugojna.¹³⁶ Stoga, kako B. Čović podvlači, sloj srednjobosanske kulturne grupe na gradini Kopilo bi pripadao uglavnom 9. i 8. stoljeću p.n.e.¹³⁷

¹²⁸ Čović 1974, 27.

¹²⁹ Isto, 27.

¹³⁰ Čović 1983, 434.

¹³¹ Čović 1983, 434.

¹³² Čović 1965, 71.

¹³³ Čović 1983, 435.

¹³⁴ Čović 1965, 59.

¹³⁵ Čović 1983, 435.

¹³⁶ Isto, 435.

¹³⁷ Isto, 435.

Što se tiče raspoloživog pokretnog materijala, on ne pruža mogućnost posve određene interne podjele unutar datog hronološkog okvira. Naime, najveći dio oblika i ornamenata zastupljen je dosta ravnomjerno u čitavom sloju, od najstarijeg do najmlađeg građevnog horizonta, kako na Podu, tako i na Kopilu.¹³⁸ Naselje Pod sastojalo se od nekoliko kuća, sa popločanim kamenom između. U svakoj kući otkrivene su po jedna ili pak dvije kalotne peći.¹³⁹

Gradina Kopilo prostirala se na tri terase koje gledaju na Zeničko polje. Na pravcu gdje se najgornja terasa veže sa masivom brda zapaženo je postojanje obrambenog rova i to je jedini pouzdano fortifikacijski objekat, a vjerovatno su postojali i drugi objekti poput bedema ili suhozida koji su bili povezani rovom.¹⁴⁰ Objekti nisu sačuvani u tolikoj mjeri kao u Podu kod Bugojna, ali pojedini dijelovi zgrada i detalji, uočeni u njima, potvrdili su da se radi o istom tipu arhitekture.¹⁴¹

Suštinski gledajući, može se konstatirati da su za srednjobosansku kulturnu grupu karakteristična naselja gradinskog tipa, što je u zapravo jedna od općih karakteristika kasnog bronzanog doba u Bosni. Odnos srednjobosanske grupe sa susjednim grupama najbolje se može vidjeti poređenjem keramičkih, ali donekle i metalnih nalaza. Analizirajući keramičke oblike i ukrase, kao i ukrase na metalnim predmetima, primijećeno je da je na teritoriji srednjobosanske kulturne skupine bio jedan o važnih centara zapadnobalkanskog geometrijskog stila kasnog bronzanog doba. Osnovne odlike ovog stila su: tektonska povezanost ukrasa i oblika po određenim kanonima, stroga simetričnost i apstraktni geometrizam, tj. nedostatak predstava iz realnog svijeta.¹⁴²

Neka od karakterističnih keramičkih nalaza sa Glasinca susreću se i u arheološkom materijalu srednjobosanske grupe. Tako su i na Kopilu zastupljene zdjele sa turbanskim obodom, a jedna degenerisana varijanta turbanskog oboda poznata je i na Podu.¹⁴³ Ovom obliku srodne su i zdjele sa kratkim kosim ili poprečnim kanelurama na obodu kakve su nađene u najstarijem horizontu Poda. One su karakteristične za stariji horizont naselja Vis kod Dervente, a ima ih i na nekoliko gradina sjeverne Bosne, oko Banje Luke i Bosanske Gradiške.¹⁴⁴ Zdjele sa tankim, samo na vanjskoj strani facetiranim obodima nisu česte u okviru srednjobosanske

¹³⁸ Čović 1983, 436.

¹³⁹ Isto, 437-439.

¹⁴⁰ Isto, 438.

¹⁴¹ Isto, 438.

¹⁴² Isto, 449.

¹⁴³ Isto, 452.

¹⁴⁴ Čović 1983, 452.

grupe, ali ih ipak ima.¹⁴⁵ Ovakav oblik tipičan je za kulturu polja sa urnama, koja se u svojim oblicima javlja na sjeveru Bosne. Navedeni oblici zastupljeni su u starijem naselju u Donjoj Dolini, kao i u nekoliko gradinskih naselja sjeverozapadne Bosne.¹⁴⁶

U srednjobosanskoj grupi ovaj tip dolazi do posebnog izražaja i on je veoma brojna. Facetiranje je razvijeno u više varijanti, a facete, po pravilu, nose različite udubljene i urezane ornamente.¹⁴⁷ Iz područja srednjobosanske grupe širi se ovaj tip zdjele prema sjeveru, pa ga u velikom broju nalazimo u materijalu naselja Vis kod Dervente, što je već Z. Marić uočio, naglašavajući da se radi o lokalnoj pojavi.¹⁴⁸ Nekoliko ovakvih primjeraka prisutno je i na lokalitetu Donja Dolina. Male amforice sa X drškom nastale su vjerovatno na području sjeverne Bosne, te su karakteristične za kulturu polja sa urnama.¹⁴⁹ Kao takve, često se javljaju i u centralnoj Bosni, pa su prisutne i kod nosilaca srednjobosanske grupe u kasnom bronzanom dobu. Činjenica je da se radi o jednoj široko rasprostranjenoj formi sa rodnim elementima kod većeg broja kulturnih grupa. Pored navedenih tipova posude, rasprostranjena je i druga forma ukrasa. Riječ je o ukrasu višestrukih krupnijih girlandi, izvedenih udublivanjem ili urezivanjem.¹⁵⁰

Na Podu kod Bugojna girlande su poznate već od najstarijeg horizonta, ali samo kao motiv unutar komplikovanije ukrasne kompozicije.¹⁵¹ Kao samostalan i jedini ukras na posudi, višestruke girlande javljaju se uglavnom u gornjoj polovici sloja na gradini Kopilo kod Zenice i u najmlađim horizontima sloja B na Podu kod Bugojna.¹⁵² Ne treba gubiti iz vida i činjenicu da se manir ukrašavanja posuda nizovima višestrukih girlandi izvedenih raznim tehnikama krajem kasnog bronzanog i na prelazu u željezno doba rasprostire na širokom potezu od ruške grupe u Sloveniji do bosutske u Vojvodini.¹⁵³ Zato je razumljivo da se u isto vrijeme taj manir pojavljuje i u sjevernoj Bosni, južnoj periferiji srednjeg Podunavlja, pa se čini vjerovatnije da je taj manir iz sjeverne Bosne prešao i u keramografiju srednjobosanske grupe.¹⁵⁴

U jednom slučaju pojavljuje se usamljeni primjerak pehara tip Varvara na Podu. Sporadično se javljaju i potkovičaste ručke na grubom posuđu na istom lokalitetu, a koje su

¹⁴⁵ Čović 1983, 452.

¹⁴⁶ Čović 1987, 244-252.

¹⁴⁷ Isto, 453.

¹⁴⁸ Marić 1961, 156

¹⁴⁹ Čović 1987, 244-252.

¹⁵⁰ Čović 1983, 448.

¹⁵¹ Čović 1965, 38-39.

¹⁵² Čović 1983, 454.

¹⁵³ Isto, 454.

¹⁵⁴ Čović 1983, 454.

izrazite u ranom bronzanom dobu na jugu Bosne. Veze srednjobosanske grupe sa drugim lokalitetima pokazale su se i na naseobinskom kompleksu Debelo brdo – Zlatište - Soukbunar, što je vidljivo kroz prisustvo popriličnog broja keramike srednjobosanske grupe. Uporedo s tim, još jedan lokalitet u jugozapadnom dijelu Bosne, gradina Korita, dao je neočekivan broj primjeraka keramike s ukrasima tipičnim za srednjobosansku grupu. Na osnovu brojnog arheološkog materijala pronađenog sondiranjem, utvrđeno je posojanje bogatog naselja iz vremena kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba po srednjoeuropskoj hronologiji.¹⁵⁵ Ornamentika naselja na Koritima dosta je povezana sa ornamentikom srednjobosanske grupe. Prema načinu izvođenja ornamentike, razlikuju se dva tipa: ornamenti vezani za oblikovanje posude koji, uz dekorativnu, imaju i praktičnu funkciju: To su plastične trake, facetiranje i kanelovanje.¹⁵⁶

Drugi način su ornamenti izvedeni nakon što je završeno oblikovanje posude: urezivanje, inkrustacija, udublјivanje, nizovi utisnuća i lažni vrpčasti ornamenti.¹⁵⁷ U pitanju je snažan uticaj koji je srednjobosanska grupa izvršila na ova, južnija područja, a ne bi se mogla isključiti ni pretpostavka da su se nosioci srednjobosanske grupe u jednom momentu u većem broju infiltrirali u južnu Bosnu i sjevernu Hercegovinu, gdje je moglo doći do nekog oblika simbioze s lokalnim stanovništvom.¹⁵⁸ Teško je reći da li su nosioci srednjobosanske grupe autohtona skupina na određenim lokalitetima, poput Poda kod Bugojna. Osnivački horizont naselja B na Podu kod Bugojna predstavlja već gotovu, razvijenu kulturnu pojavu, sa izrađenom tipologijom keramičkih proizvoda i već kanoniziranim ornamentalnim sistemom.¹⁵⁹

Stoga ostaje pretpostavka da se ova grupa postepeno razvila negdje na području centralne Bosne tokom posljednjih stoljeća drugog milenija, drugim riječima teza o postojanju jedne rane faze ove grupe koju još ne poznajemo, što bi moglo biti rezultat nedovoljne istraženosti.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Govedarica 1982, 132.

¹⁵⁶ Gavranović 2015, 83-107.

¹⁵⁷ Govedarica 1982, 139.

¹⁵⁸ Čović 1983, 455.

¹⁵⁹ Isto, 456.

¹⁶⁰ Čović 1983, 456.

4. Precizno definiranje položaja lokaliteta na kojima je zabilježeno prisustvo glasinacke i srednjobosanske kulture

B. Čović, koji se u prošlom stoljeću najviše bavio istraživanjem naselja iz bronzanog doba na tlu Bosne i Hercegovine, utvrdio je postojanje nekoliko karakterističnih grupa gradinskih naselja čiji se razvoj može pratiti kroz kasno bronzano doba. Porijeklo srednjobosanske grupe nije još sasvim razjašnjeno. Do danas je poznato preko 120 gradinskih naselja na prostoru rasprostiranja srednjobosanske kulturne grupe.¹⁶¹ Iako su u osvitlu historije neke od tih gradina već bile napuštene, ipak brojnost, ali i veličina pojedinih gradinskih naselja za koja znamo da su postojala i na prijelazima era pokazuje brojnost populacije koja je živjela u gornjoj Bosni.¹⁶²

Prvo naselje koje je otkriveno, a koje pripada srednjobosanskoj grupi, su Alihodže kod Travnika.¹⁶³ Lokalitet je otkriven 1948. godine. Kulturni sloje je tu, kako je utvrdio A. Benac, erodiran, pa je od nekadašnjeg naselja ostalo samo nešto pokretnog materijala splavljenog niz padinu, južno od eneolitskog lokaliteta na istom terenu.¹⁶⁴ Ta grupa nalaza označena je kasnije kao "Alihodže C". Nakon toga, 1965. godine dolazi do otkrića prahistorijskog naselja Pod kod Bugojna. Ovaj lokalitet prvi je zabilježio Carl Patch 1895. godine.

Prahistorijsko naselje Pod leži na padini koja se odvaja od planine Koprivnice i opasuje Bugojno i ovaj dio Skopskog polja sa sjeverne strane. Ostaci prahistorijskog naselja Pod rasprostiru se na površini između 5.500 i 7.000 m².¹⁶⁵ Naselje je nastalo na južnom rubu te prostrane terase, oko 40 m iznad korita rječice Poričnice, lijeve pritoke Vrbasa. Lokalitet je iznad magistralnog puta, koji iz Bugojna vodi ka Gornjem Vakufu, u naselju Čipuljić, danas sastavu Bugojna. Sa terase Pod može se sagledati dolina Vrbasa i uzvodno i nizvodno na udaljenosti od preko 10 km. Dolinom rijeke vode dvije važne komunikacije: uzvodno, preko prevoja Makljen, u dolinu Rame i dalje ka Neretvi; nizvodno vodi u sjeverozapadnu Bosnu i Panoniju. Treća, vrlo stara komunikacija, iako manje pogodna, vodi preko Koprivnice na Kupres i dalje u Dalmaciju.¹⁶⁶

¹⁶¹ Mesihović 2011, 77.

¹⁶² Mesihović 2011, 77.

¹⁶³ Isto, 433.

¹⁶⁴ Čović 1983, 433.

¹⁶⁵ Čović 1991, 7.

¹⁶⁶ Službeni glasnik br. 75/08.; broj protokola: 05.2-222/04-6

Geografsko područje na kojem je egzistirala srednjobosanska grupa obuhvata još krajeve oko gornjeg i srednjeg toka rijeka Vrbasa i Bosne. Ovdje treba izuzeti Sarajevsko polje, jer ono ne pripada ovoj grupi. Granica prema sjeveru ne može se s punom preciznošću još odrediti, ali bi se moglo uzeti da se pružala nešto sjevernije od Zenice i Jajca, svakako ne suviše daleko jer područja oko Doboja i Banje Luke već spadaju u areal rasprostiranja sjevernobosanskih grupa kulture polja sa urnama.¹⁶⁷ Lokaliteti koji pripadaju srednjobosanskoj grupi su i: Vinac, Jajce, Alihodže, Brist, Putičevo, Pakline te male nekropole u okolini Kaknja: Čatići, Donja Zgošća, Srijetež, Kraljeva Sutjeska.¹⁶⁸ O navedenim lokalitetima nemamo pouzdanih podataka.

4a) Definiranje užeg i šireg prostora rasprostiranja srednjobosanske grupe i glasinačke kulture na temelju preciznog identificiranja poznatih lokaliteta

Teritorijalno rasprostiranje srednjobosanske kulturne grupe i glasinačke kulture do danas nije precizno definisano. Kroz razliku u načinu sahranjivanja ove dvije kulturne skupine prema do sada identificiranim lokalitetima moguće je donekle odrediti njihovu rasprostranjenost. Nekropole tumula je mnogo lakše uočiti jer su one radi svoje visinske istaknutosti vidljivije u odnosu na nekropole ravnih grobova.¹⁶⁹ Inače su nekropole i grobovi srednjobosanske kulturne grupe vrlo slabo obrađeni, pa tako o okolnostima nalaza predmeta iz Putičeva i Nević Polja ne postoje izvorni podaci, a i nejasna je i diskutabilna situacija u vezi Grbavice i Podastinja kod Kiseljaka.¹⁷⁰

Što se tiče granice rasprostranjenosti glasinačke kulture, za sada je treba locirati u isti onaj prostor koji je već naveden u obradi ranog bronzanog doba - od Romanije na zapadu do Drine na istoku.¹⁷¹ Područje iz ranog bronzanog doba poklapa se s današnjim teritorijem koji je naveden u prethodnom poglavlju. Na osnovu analize grobnih nalaza, zatim podataka o ranije iskopanim gradinama, te prvih rezultata tadašnjih iskopavanja, može se reći da geografski raspored tumula sličan fazi srednjeg bronzanog doba. Pokriveno je praktično čitavo glasinačko područje, od Romanije do Drine i Prače, ali je ukupan broj grobova mali, svega oko 15.¹⁷²

¹⁶⁷ Čović 1983, 434.

¹⁶⁸ Čović 1983, 438-439.

¹⁶⁹ Mesihović 2014, 785.

¹⁷⁰ Mesihović 2014, 785.

¹⁷¹ Čović 1983, 413.

¹⁷² Čović 1983, 413.

Odnos sa susjednim i drugim kulturnim grupama složen je problem i mora se posmatrati dijahrono.¹⁷³

U etnogenetskom smislu, glasinačka grupa kasnog bronzanog doba formira se nesumnjivo na starijim, autohtonim osnovama ranog i srednjeg bronzanog doba, na što upućuje ne samo hronološko-tipološka veza nalaza Glasinac II- Glasinac III već i kontinuitet u načinu sahranjivanja kao i u svim osnovnim elementima kulta mrtvih.¹⁷⁴ Ovu konstataciju ne treba uzimati doslovno, kao statički razvoj na užem glasinačkom području, jer tokom ranog, a posebno srednjeg bronzanog doba, po svoj prilici bio je dominantan jedan izuzetno dinamičan, nomadski način života većeg broja srodnih ljudskih zajednica na dosta širokom prostoru kojem pripada i Glasinac, pa se iz te osnove postepeno kristalizirala i zajednica kojoj će pripadati glasinačka grupa bronzanog doba.¹⁷⁵ Na bazi podataka koje nudi izvorna materijalna građa mogao bi se izvući zaključak da je osnovni etnički supstrat nastanka narodnosne i kulturne zajednice poznate pod nazivom glasinačka kultura sa početkom nastanka od perioda eneolita i ranog bronzanog doba.¹⁷⁶ Otada pa sve do kasnog bronzanog doba teče kontinuirani razvitak zajednica koje prebivaju na širem romanijskom području i u jugoistočnoj Bosni.¹⁷⁷ Početkom željeznog doba, glasinačka grupa kvalitetno doživljava procvat u smislu razvoja.

5. Primjena uspostavljenog metodološkog aparata na problem identificiranja međusobnih odnosa glasinačke kulture sa srednjobosanskom grupom

Kontinuirani razvoj, poput razvoja ove dvije kulture, kao i njihovo interpretiranje u okvirima arheologije, može se sagledati kroz aplikaciju podataka prikupljenih tokom dosadašnjih istraživanja. Značajan je geografski i hronološki okvir kroz koji povezujemo srednjobosansku grupu sa glasinačkom kulturom, ali i njihove susjedne grupe zapadnog Balkana u kasno bronzano doba. Zbog toga je bilo potrebno definirati identifikacijski mehanizam unutar navedenog područja, ali i odnose sa susjednim područjima. Teško bi bilo zamisliti čvršće veze od onih koje povezuju porijeklo, prošlost, geografski prostor, slavnog

¹⁷³ Čović 1983, 430.

¹⁷⁴ Čović 1983, 431.

¹⁷⁵ Isto, 431-432.

¹⁷⁶ Mesihović 2014, 35.

¹⁷⁷ Isto, 35.

pretka, legitimitet elite i dvosmjernan odnos između pojedinca i kolektiva.¹⁷⁸ Sasvim sigurno su kneževi sa Glasinca imali izuzetno složenu formiranu hijerarhijsku moć. O tom procesu najbolje svjedoče kneževski grobovi, sa bogatim i raznovrsnim materijalom pronađenim u njima.

Veliki broj ratničkih grobova ukazuje na porast broja ratnika koji su potčinjeni samo jednom knezu. Uspostavljene su hronološke granice za pojedine grobne cjeline, primjenjivani su različiti teorijski pravci u definiranju puteva importovanja i dalje sudbine predmeta među lokalnom aristokracijom.¹⁷⁹ Najveći broj dosadašnjih radova posvećen je kneževskim sahranama i pokušaju rekonstrukcije statusa pokojnika na osnovu tipoloških, kvantitativnih i kvalitativnih metoda pogrebnog materijala.¹⁸⁰

Na osnovu grobnih priloga u kneževskim grobovima Glasinca, može se reći da je njihovo porijeklo slavno. Veći junaci imali su poznatije pretke koji genealoški sežu u prošlost sve do bogova, a njihova moć i snaga ovisili su o snazi same zajednice.¹⁸¹ Na kraju, može se konstatirati da je ovakva hijerarhija činila značajan dio društvene strukture.¹⁸²

Kao jedan od modela identificiranja bronzanodobnih zajednica, može se kreirati određeni mehanizam za prepoznavanje istih. Za primjer može se uzeti homerski mehanizam identificiranja. A. Kaljanac zaključuje da je osnovni mehanizam identificiranja prepoznatljivog unutar homerske Grčke s arheološke strane prepoznatljiv kroz kategorije:

1. prepoznatljivih elitnih/kneževskih/kraljevskih grobnica koje reprezentiraju genealošku prošlost;
2. njihove distribucije unutar geografskog prostora povezanog s preciznom lokacijom, kao što je to slučaj s gradom Mikenom i prepoznatljivom distribucijom grobnih krugova i tolos grobnica unutar zone samog grada i njegove periferije;
3. odnos prethodne dvije kategorije s geografskim okruženjem i krajolikom.¹⁸³

U primjeru Homerovog načina definiranja značajnih pojedinaca, i zajednica koje su oni predvodili, upadljiva je činjenica da je elita kao socijalni sloj igrala značajnu ulogu u

¹⁷⁸ Kaljanac 2016, 43.

¹⁷⁹ Jašarević 2014, 51.

¹⁸⁰ Isto, 52.

¹⁸¹ Kaljanac 2016, 43.

¹⁸² Isto, 43.

¹⁸³ Isto, 42.

konstruiranju identitetskih odnosa između dvije zajednice u interakciji.¹⁸⁴ Prema ovome, elitu bronzanodobnih zajednica predstavljali su kneževi, čiji su preci bili istaknuti pojedinci.

Uloga istaknutih pojedinaca, u arheološkoj terminologiji popularno nazivanih "elita" ili "kneževi", kroz odnos prema prošlosti u kojoj su se nalazili prijašnji istaknuti pojedinci, često reprezentirani kao preci unutar jedne zajednice, kroz genealoške principe formirala je karakterističan odnos cjelokupne zajednice s prošlošću.¹⁸⁵ U tom je smislu evidentno da su istaknuti predstavnici svoje "pravo" na upravljanje cjelokupnim zajednicama legitimizirali kroz svoje pretke, uglavnom istaknute heroje prošlosti ili čak i mitološke junake.¹⁸⁶ U skladu s ovim, možemo reći da su stanovnici glasinačkog područja prihvatili svoje prethodnike na jedan ovakav način. Dakle, osnovnu ulogu u formiranju kolektivnog identiteta igrale su istaknute ličnosti zajednice. Na ovaj je način formiranje identiteta teklo odnosom legitimiranja koje zajednica pruža svom predstavniku kroz poistovjećivanje s njim i njegovim precima u dalekoj prošlosti, rezultirajući posebnim statusom i ugledom zajednice u okruženju.¹⁸⁷

Zajednica, kroz svoj formirani identitet, ostvaruje ili, pak, formira svoju jedinstvenu kulturu, kroz koju zajednicu kao takvu možemo definirati. U skladu sa otkrivenim materijalnim ostacima glasinačke kulture i srednjobosanske grupe, može se istaći da se radi o dva različita identiteta, ali koja su na neki način blisko povezana. Ukoliko uporedimo načine sahranjivanja navedenih kulturnih skupina, onda je prva pomisao da se radi o različitim načinima ukopavanja.

Kako je u radu već spomenuto, u glasinačkoj kulturi dominiraju ukopi pod tumulima, dok u srednjobosanskoj kulturnoj skupini preovladavaju ukopi u ravne grobove sa inhumacijom, uz potpuni nedostatak kneževskih grobova. Promatrano na ovaj način, detaljan osvrt na odnos i položaj ovih ukopa, a ne njihovo isključivo puko definiranje, te na njihovu funkcionalnost unutar zajednice i geografskog okruženja, upravo ovi segmenti bi mogli pružiti detaljniji uvid, ako ne i redefiniranje strukture onoga što je u arheologiji generalno olako percipirano pod pojmom arheološke kulture.¹⁸⁸

Najreprezentativniji primjer društvenog razvitka na glasinačkom području su upravo kneževski grobovi, čiji se centar nalazio na gradinskom naselju Ilijak.¹⁸⁹ Najviše nalaza dala je

¹⁸⁴ Kaljanac 2016, 49.

¹⁸⁵ Kaljanac 2016, 49,

¹⁸⁶ Isto, 49.

¹⁸⁷ Isto, 49.

¹⁸⁸ Kaljanac 2016, 49.

¹⁸⁹ Za gradinsko naselje Ilijak sa sigurnošću se može biti reći da je bio naseljen neprekidno tokom više generacija. Prema: Mesihović 2012, 55-56.

grupa od pet tumula, smještenih veoma blizu ulaza u gradinu.¹⁹⁰ Moguće je pretpostaviti da je između osvjedočenog društvenog organizma koji je postojao u kasnobronzanom dobu u srednjem porječju Prače i one kneževine kojom je upravljala ilijačka dinastija postojala određena vrsta kontinuiteta, ali za sada ne raspoložemo preciznim dokazima koji bi ovu pretpostavku pretvorili u tvrdnju.¹⁹¹

Na osnovu do danas iskopane "glasinačke" arheološke građe, može se reći da ne postoje ni najmanji tragovi na tlu jugoistočne Bosne prisustva materijalne kulture čija se provenijencija vezuje za srednjobosansku grupu.¹⁹² Sasvim sigurno se susreću utjecaji glasinačke kulture kasnog bronzanog doba na pojedinim lokalitetima na teritoriju kojeg obuhvata srednjobosanska grupa. Ovakav utjecaj mogao je doći trgovinskim putem ili drugim kontaktima. Iz svega rečenog, mogli bismo pretpostaviti da su kneževi sa Glasinca na neki način mogli biti uključeni u društveno uređenje nosilaca srednjobosanske grupe, ili pak u vlast određenih područja rasprostiranja srednjobosanske kulturne grupe. U prilog ovoj činjenici idu prethodno navedene stavke: nedostatak kneževskih grobova i utjecaj glasinačke materijalne kulture. Ovdje se vraćamo "homerskom" modelu ili načinu identificiranja bronzanodobnih zajednica.

Homer se u Ilijadi osvrće i na gradnju tumula. Iz toga se može zaključiti da je u ovom procesu, izuzev samog prisustva, učestvovala cijela zajednica, pa se kao zaključak nameće ideja o izgradnji kneževskih grobova, tumula, u vidu komunalnih radova cjelokupne zajednice na isti način kao što je vršena gradnja gradskih bedema.¹⁹³ Pored ovoga, kada se govori o komunalnoj izgradnji, ili kada je utvrđen geografski model povezan s karakteristikama pojedinih naselja, izgradnja bedema ili generalno osnivanje i izgradnja naselja kao drugi vid komunalne aktivnosti, kod Homera predstavlja značajan izvor podataka koji mogu odražavati odnos cjelokupnog prethodnog modela i identiteta zajednice.¹⁹⁴ Poznato je da su u periodu kasnog bronzanog doba preovladavali gradinski tipovi naselja. Mnoga od njih su otkrivena i unutar granica rasprostiranja glasinačke kulture i srednjobosanske grupe.

Ovakav tip gradnje nastavlja se i u željezno doba, kada je povećan broj sukoba između zajednica, pa sve do dolaska Rimljana. Upotrebom "homerskog" modela, slobodno možemo

¹⁹⁰ Mesihović 2014, 56.

¹⁹¹ Mesihović 2014, 58.

¹⁹² Mesihović 2014, 20.

¹⁹³ Kaljanac 2016, 45.

¹⁹⁴ Kaljanac 2016, 45.

reći da se vlast unutar zajednice prenosila "s koljena na koljeno", odnosno uz pretpostavku da se nasljeđivala se unutar istih krvnih srodnika.

Ukoliko primijenimo mehanizam kojim Homer predstavlja učesnike Trojanskog rata, sličan način identificiranja može se pripisati i narodima zapadnog Balkana. U tom smislu dovoljan primjer pruža situacija koju u XXI pjevanju Ilijade opisuje Homer.¹⁹⁵ Prema navedenom opisu uočljiv je već spomenuti način identificiranja na osnovu prošlosti/ predaka kada se Asteropej predstavlja Ahileju navodeći svoju lozu do rijeke Aksija.¹⁹⁶ Međutim, u navedenom primjeru uočljiva je i dodatna identitetski legitimirajuća kategorija, tačnije rečeno, uočljivo je da uloga predvodnika zajednice, u ovom slučaju peonskih ratnika, funkcionira dvosmjerno, te dok Asteropej prema Ahileju /drugoj zajednici/ predstavlja zajednicu koju predvodi, ona predstavlja njegov legitimitet kao predstavnika, tvoreći njegov identitet elite.¹⁹⁷ Ovaj odnos je i očekivan s obzirom na to da predstavnik zajednice bez same zajednice nije njen predstavnik, ali je istovremeno Homerova potreba za naglašavanjem legitimnosti predvodnika bitan segment gradivne strukture njihovih identiteta.¹⁹⁸

Zbog potpunog nedostatka pisanih izvora, mnoge informacije kao i identiteti bronzanodobnih zajednica sa područja Bosne i Hercegovine, za sada, ostat će nepoznate. Sasvim sigurno je za arheologiju i arheologe današnje Grčke pisani trag olakšavajuća okolnost u identifikaciji jednog etnosa. Ono što nama ostaje jeste materijalna kultura, kao dokaz o postojanju određenih skupina o čijem se kulturnom razvoju još i danas malo zna. Homer navodi ratnika Asteropeja kao predstavnika jedne zajednice. Međutim, uz nedostatak oružja u kneževskim grobovima sa Glasinca, ali i u granicama srednjobosanske grupe, ne možemo zaključiti da su tamošnji kneževi bili ratnici. Činjenica da u grobovima srednjega i kasnog bronzanog doba nema oružja ne mora značiti da ga na Glasincu tada uopće nije bilo.¹⁹⁹ Katkad se radi o bogatim sahranama koje uz oružje imaju i niz drugih luksuznih priloga, što ukazuje na visok rang pokojnika.²⁰⁰

Već su prvi istraživači glasinačkih tumula pokojnike iz tih grobova smatrali plemenskim vođama.²⁰¹ S obzirom da kneževi u identifikaciji zajednice predstavljaju elitu, sasvim sigurno

¹⁹⁵ Kaljanac 2016, 42.

¹⁹⁶ Isto, 43.

¹⁹⁷ Isto, 43.

¹⁹⁸ Isto 43.

¹⁹⁹ Govedarica 2016, 41.

²⁰⁰ Isto, 42.

²⁰¹ Fiala 1892, 402-403; Fiala 1893, 723.

su oni odigrali značajnu ulogu u formiranju zajednice. Moguće je zaključiti da su u procesu formiranja kolektivnog identiteta prahistorijskih zajednica osnovnu ulogu igrale istaknute/elitne ličnosti kroz svoj položaj formiran u odnosu na njihovo porijeklo ili prošlost.²⁰²

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pitanje o arheološkoj prošlosti, i o prošlosti čovjeka, oduvijek je zaokupljalo pažnju arheologa i istraživača. O identitetu čovjeka, čak i u današnjici, raspravlja se u mnogim granama nauke. Problem etnogeneze i njenih procesa i danas je prisutan u nauci. Pojam etnogeneze javlja se čak i prije pojave same arheologije. Cilj etnogeneze jeste da se istraži porijeklo, postanak i razvoj određene zajednice u određenom vremenskom periodu. Kada je riječ o pojmu kulturnog identiteta, onda se on može promatrati u okviru materijalne kulture, kulturnog kretanja, geografskog rasprostiranja, primjene kultova, te načina sahranjivanja u periodu kasnog bronzanog doba. Globalizacija kulture i komunikacija sa drugim zajednicama svakako da mijenjaju tadašnja savremena društva. Pojavljuju se i novi oblici materijalne kulture, nove kulturne prakse, noviji načini gradnje nastambi i svakodnevnog života.

Sam naslov rada u sebi sadrži problematski sklop unutar kojeg su razmotreni odnosi srednjobosanske kulturne grupe sa glasinačkom kulturom. Primijenjeni su i određeni modeli identifikacije prahistorijskih zajednica, koji su djelomično prikazali porijeklo zajednica navedenih kulturnih grupa. Spomenut je i "homerski model" identificiranja prahistorijskih zajednica. Ukoliko postoje pisani izvori, koji govore o načinu života prahistorijskih zajednica, pa i sama imena stanovnika jednog podneblja, onda se navedeni model sa lakoćom primjenjuje.

Zahvaljujući pisanim tragovima, u ovom slučaju Homerove Ilijade, u kojoj se spominju junaci Trojanskog rata, kao i njihovi narodi, s lakoćom možemo povezati i odrediti odnose tih narodosnih zajednica, kao i sam njihov identitet. U našem slučaju, potpuni je izostanak pisanih arheoloških tragova. Stoga se ovaj rad bazirao na materijalnim ostacima arheoloških kultura. U kasnom bronzanom dobu već su određene zajednice u potpunosti razvijene za svakodnevni život. Život je tekao unutar naselja, koje je bilo gradinskog tipa na uzvišenjima. Kroz geografsko rasprostiranje glasinačke kulture, i kroz broj istraženih arheoloških lokaliteta, u stanju smo da definiramo ovu kulturu, ali i srednjobosansku grupu kroz njenu materijalnu

²⁰² Kaljanac 2016, 49.

kulturu. Kada govorimo o materijalnoj kulturi, i njenim oblicima, evidentno je da se ista razvijala kroz nekoliko faza.

U tipovima gradinskog naselja preovladavaju keramički oblici lokalne proizvodnje. Neki od tih oblika javljaju se i na prostoru srednjobosanske grupe. Kad je riječ o glasinačkoj kulturi, sahranjivanje se obavljalo je u ravne grobove, inhumacijom, pod tumulima, dok u srednjobosanskoj grupi preovladava inhumacija u grobove. Dimenzije tumula su različite.

Zanimljiva je i pojava grupnog ukopa, kao i neka vrsta porodične grobnice. Obično uz skelete pokojnika polagani su i grobni prilozi, uz gotovo potpuni nedostatak oružja u grobovima kasnog bronzanog doba. Obično je polagan nakit, igle, kao i keramičke posude različitih oblika, a koji su pronađeni, uglavnom, u fragmentima. Razbacani fragmenti keramičke posude, ili razbijeni, mogu ukazivati na određene obrede, poput obreda libacije. Ukopi pod tumulima nastavljaju se i kroz željezno doba. U srednjobosanskoj grupi, grobni prilozi su dosta slični sa priložima iz grobova sa glasinačkog područja. Također, i u srednjobosanskoj grupi riječ je o gradinskim tipovima naselja. Srednjobosanska grupa u manjoj mjeri je istražena u odnosu na glasinačku kulturu.

Osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine započet je niz sistematskih arheoloških istraživanja. Rezultati istraživanja dali su bogate nalaze za brojne naučne radove i interpretacije kako u prošlosti, tako i danas. Velika raznolikost nalaza omogućila je da se odrede tipovi i oblici posuda, te da se prepoznaju različiti načini ukrašavanja posuda. Kroz te mogućnosti, definirane su određene kulture sa područja Bosne i Hercegovine, kao zasebne kulture ili zajednice koje posjeduju svoj osobni identitet. Stoga glasinačka kultura, koja je u svijetu poznata kao jedna od najstarijih kultura na ovim područjima, sa svojim autohtonom odlikama, omogućila je da se stekne predstava o svakodnevnom životu glasinačkih stanovnika kroz različite vremenske periode njihovog razvitka.

Oblici poput zdjelice s proširenim obodom i trokutastim produžecima na obodu iz Kusača, koji po obliku, veličini i fakturi ima direktne analogije u materijalu Poda A, a možda i ulomak pehara s trakastom drškom sa gradine Veliki gradac u Osovu. Ovo je samo jedan od primjera analogija određenih tipova keramičkih posuda u odnosu između glasinačke kulture sa srednjobosanskom grupom. Analizirajući keramičke oblike i ukrase, kao i ukrase na metalnim predmetima, primijećeno je da je teritoriji srednjobosanske kulturne skupine bio jedan od važnih centara zapadnobalkanskog geometrijskog stila kasnog bronzanog doba. Stoga je sasvim logično da su se u periodu kasnog bronzanog doba nosioci obje navedene kulture poznavali.

Prisustvo keramičkih posuda na područjima rasprostranjenosti ovih kultura može biti produkt razmjene dobara, trgovine ili drugih okolnosti. Obje kulture su imale svoj poseban identifikacijski jezik. Navedena činjenica može odrediti jedan odnos unutar ove dvije kulturne skupine. Drugi primjer odnosa između glasinacke kulture i srednjobosanske grupe možemo pronaći u načinima sahranjivanja. Nedostatak kneževskih grobova na geografskom području koje je obuhvatala srednjobosanska grupa može nam dosta toga reći. Kneževski grobovi upućuju na utjecaj elite na zajednicu. Za elitu u prahistorijskim zajednicama smatrani su junaci i heroji, ili pak neko sa većim društvenim statusom.

Suštinski gledajući, pojava metala dala je veliki pomak u historiji i oblikovala novu kulturu prahistorijskih zajednica. Nešto manja pažnja se pridaje izradi keramičkih posuda, ali i dalje su prisutni ukrasi na istim. Vjerovatno je u ljudskoj podsvijesti oduvijek bila potreba za umjetnošću i lijepom, ali i za identificiranjem pojedinca ili zajednice, što se manifestira kroz ukrase i načine ukrašavanja. U arheologiji je poznato da se od najranijih vremena ova potreba javlja u čovjeku, o čemu svjedoči nekoliko svjetski poznatih pećina sa gravurama na zidovima. Jedna od takvih pećina otkrivena je i u Bosni i Hercegovini. Riječ je o pećini iz perioda neolita, Badanj pored Stoca, u kojoj je otkrivena gravura koja predstavlja konja napadnutog strelicama. Druga potreba se može manifestirati kao strah - strah od praznog prostora, *horror vacui*, a što kao posljedicu ima ukrašavanja predmeta, prostora i slično.

O odnosima navedenih grupa može se zaključiti sljedeće: evidentno je da su obje kulturne grupe bile samosvojne i zasebne. Zatim, odnos između istih mogao se odvijati kroz nekoliko faktora. Prvi faktor predstavlja pojavu istih predmeta i oblika materijalne kulture. Kao drugi faktor, može se navesti način sahranjivanja pokojnika. Moguća je pretpostavka da je knez sa glasinackog područja vladao i krajevima u okvirima srednjobosanske grupe. Veliki broj lokaliteta ovih kulturnih grupa istraživani su parcijalno, te u budućnosti zahtijeva detaljnija sistematska istraživanja, možda čak i reviziju ranijih istraživanja.

SUMMARY

The aim of this thesis was to show the relationship between two archaeological cultures based on the remnants of the material culture. In Bosnia and Herzegovina, as well as in the historiography of the former Yugoslavia, so far it is written about the relationship between the Srednjobosanska group and the Glasinac culture. Due to their importance that these areas had in the Bronze Age, the relations between these two cultures deserve to be the subject of scientific treatment. The paper also emphasizes from the beginning, or the history of research of the mentioned cultures.

According to its narrowest definition, ethnogenesis can be defined as the study of the genesis, origin and development of particular communities in the distant or recent past. Within the Late Bronze age chronological framework within the thesis, positions of the narrower and wider area of distribution of Srednjobosanska group and Glasinac culture are listed as well as the insight into the sepulchral cult of these two cultures, the remains of everyday culture and settlements as well as some of the elite finds. Culture contains many elements, from the spiritual to the material.

Glasinac culture is a broad term and implies a wide area of the Glasinac field and its immediate surroundings. As for the available moving material it doesn't provide the possibility of a fully defined internal division within a given chronological framework. According to the manner of burial it can be seen that in some way there was an organized way of life in the mentioned areas.

On the whole the Glasinac group of Late Bronze Age is characterized by: burial under the tumulus, almost complete predominance of inhumation, extended position of the deceased, absence of weapons in graves and bronze jewelry as an almost exclusive inventory of grave units. The pottery appears only as a direct grave contribution. The bearers of the Srednobosanska group were buried in flat graves.

The relationship between Srednjobosanska group with Glasinac culture can be best seen by comparing ceramics, but to some extent, metal finds. In both areas bowls with a turban rim are represented and bowls with short oblique or transverse grooves on the rim are also related.

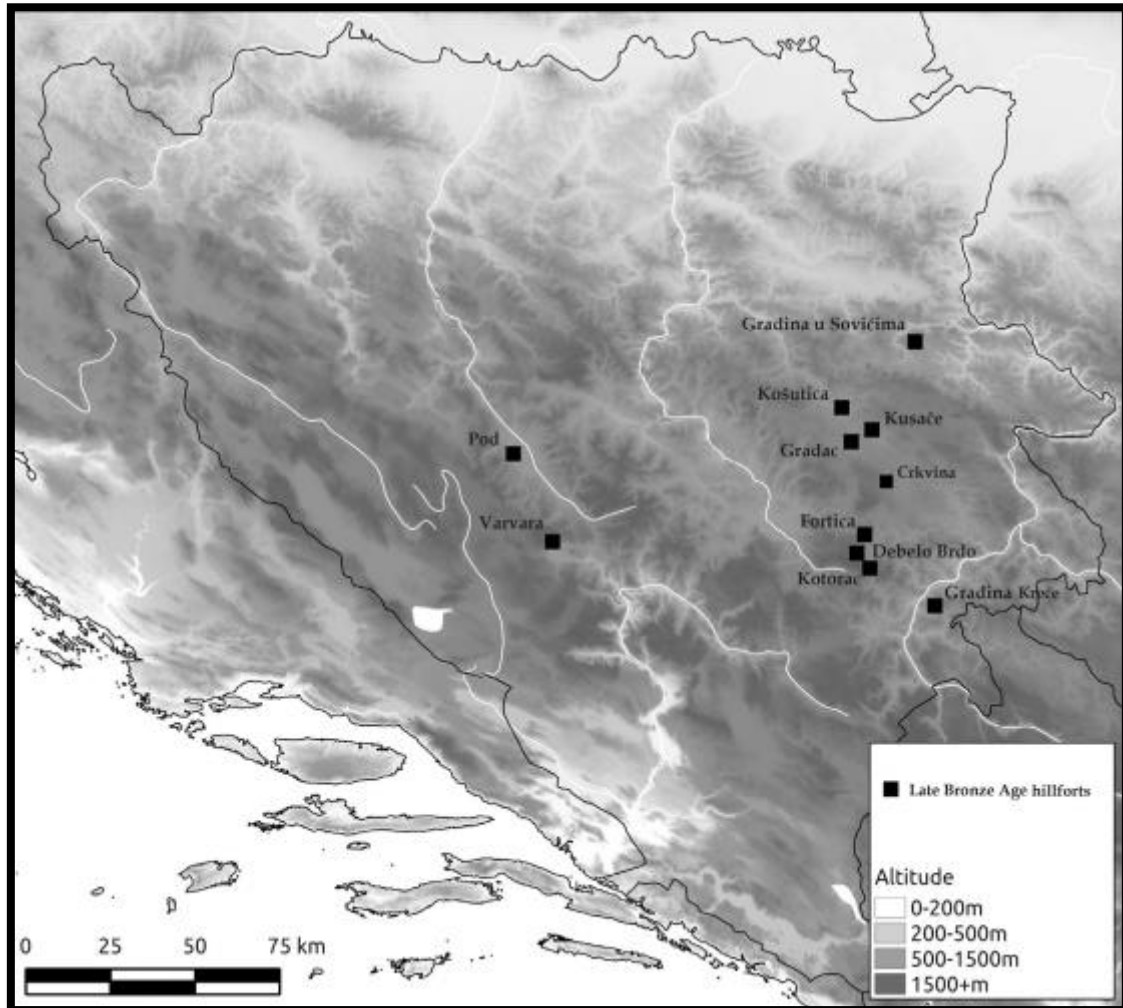
The key roll in the identification of a cultural community is defined by the decorations on ceramic vessels as well as by the way in which they were decorated. Today, as science has

progressed, we are able to identify and analyze symbols and cultural fields of meaning as well as define rituals through the cults we know; warrior leaders through graves and grave contributions.

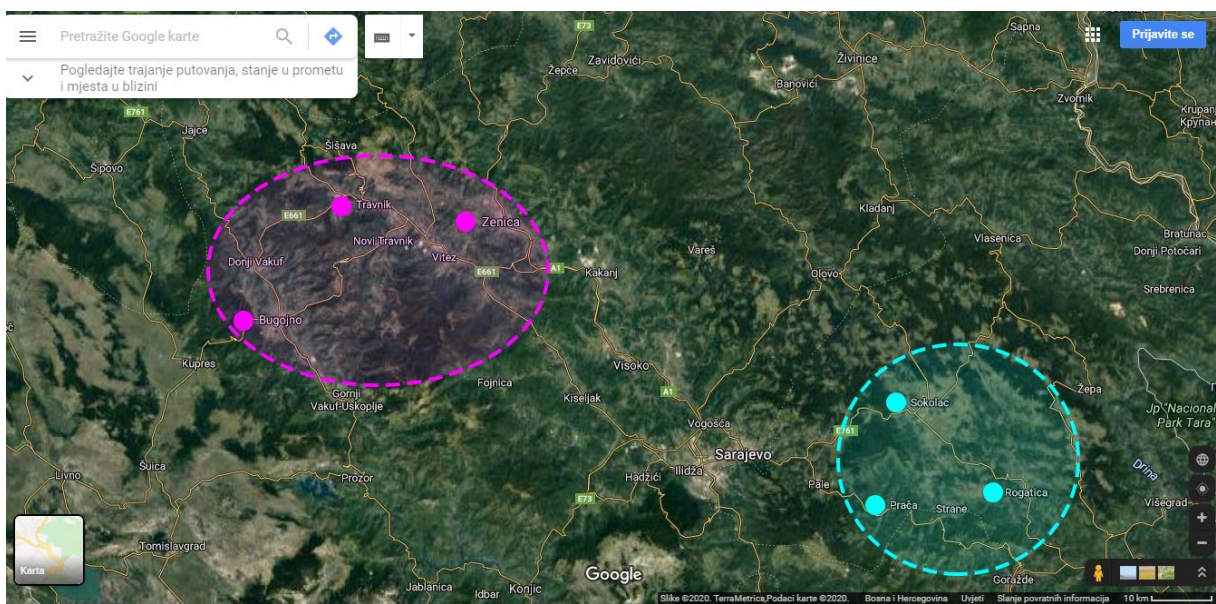
Cultural contact between two communities are an important factor in understanding relationships within one community. The multiple associations of different types and phenomena defines a group and some of these species may be present in some another communities or groups as well.

Key words: Glasinac culture, ethnogenesis, identity, culture, ceramic, Srednjobosanska group

PRILOZI

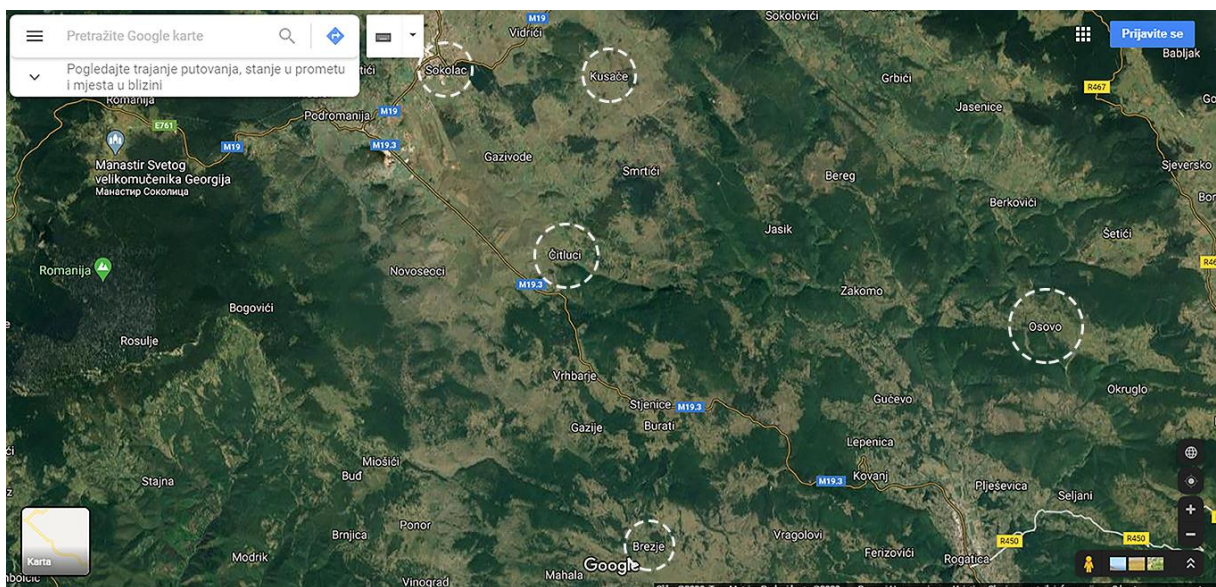

Slika 1: Prikaz lokacija brončanodobnih gradina (preuzeto od: Jašarević, Forić Plasto 2018, 60)

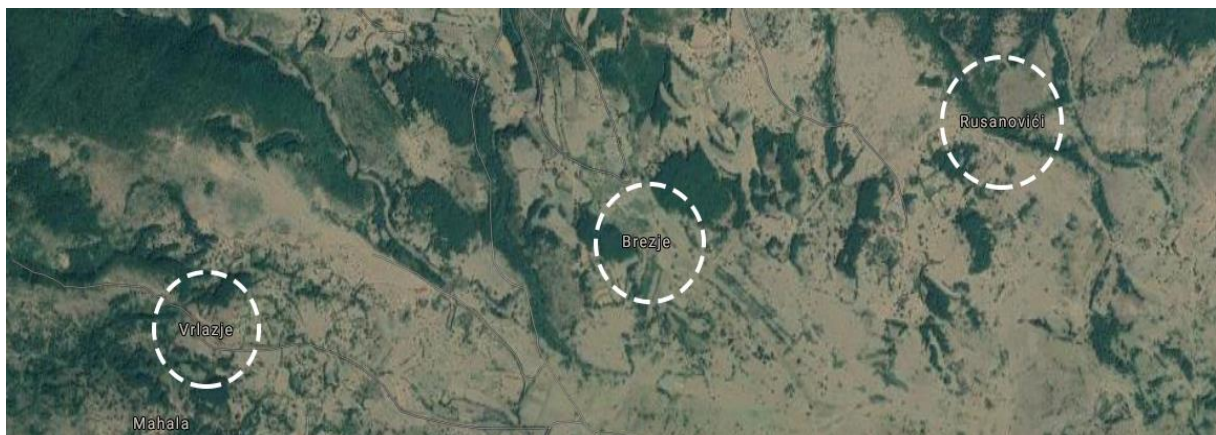

Slika 2: Rasprostriranje srednjobosanske grupe i glasinačke kulture sa primjerom nekoliko istraženih arheoloških lokaliteta (satelitski snimak)

(izradila Amna Agić, 27.5.2020.)

Slika 3: Satelitski snimak arheoloških lokaliteta sa kneževskim ukopima (izradila Amna Agić, 27.5.2020.)

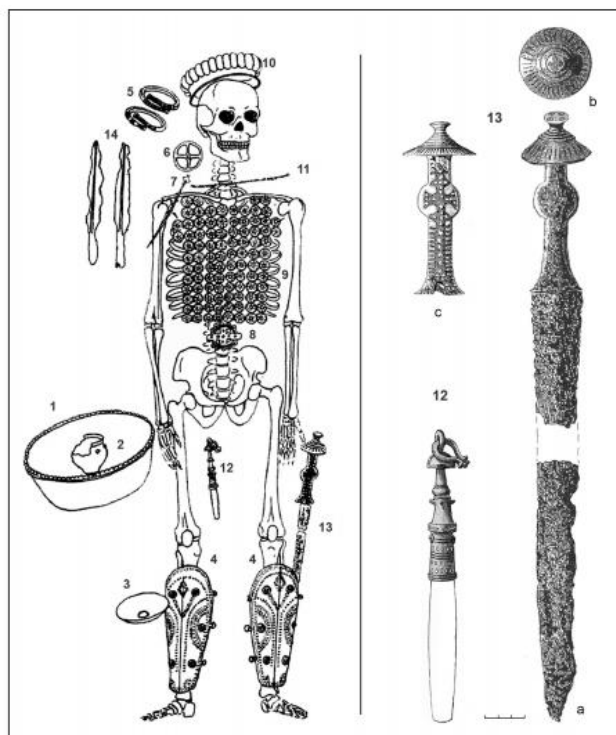

Slika 4: Arheološki lokaliteti sa kneževskim ukopima glasinačke kulture (satelitski snimak) (izradila Amna Agić, 27.5.2020.)

	Genealogija	Geografija	Identitet
Kadmeja	Kadmo (osnivač)	Kadmeja (grad)	Kadmejci
		Kadmeja (teritorij)	
	Zeus (predak)		
	Amfion i Zet (potomci)	Teba (grad)	Tebanci
Troja	Skamander (predak)		
	Teukar (predak)		Teucri
	Dardan (osnivač)		
	Erihton (potomak)		
	Tros (potomak)		
	Ilus (osnivač)	Ilij (grad)	
		Troas (teritorij)	
Atena	Kekrops I (osnivač)	Kekropija (teritorij)	
	Kranaj (vladar)		Kranajci
	Kekrops II (vladar)		Kekropide
	Erehtej (vladar)	Atena (grad)	Atenjani
		Atika (teritorij)	
	Jon (general)		Jonjani
Peonia	Axios (predak)	Axios (rijeka)	
	Peon (potomak)	Peonija (teritorij)	Peonci
		Amidon (grad)	
	Asteropej (potomak)		
Hili	Zeus (predak)		
	Heraklo (potomak)	Herakleja (grad)	
	Hil (osnivač)		Hili
		Hilički poluotok (teritorij)	
Dardania	Skamander (predak)		
	Teukar (predak)		
	Dardan (osnivač)	Dardanija (grad)	Dardanci
		Dardanija (teritorij)	

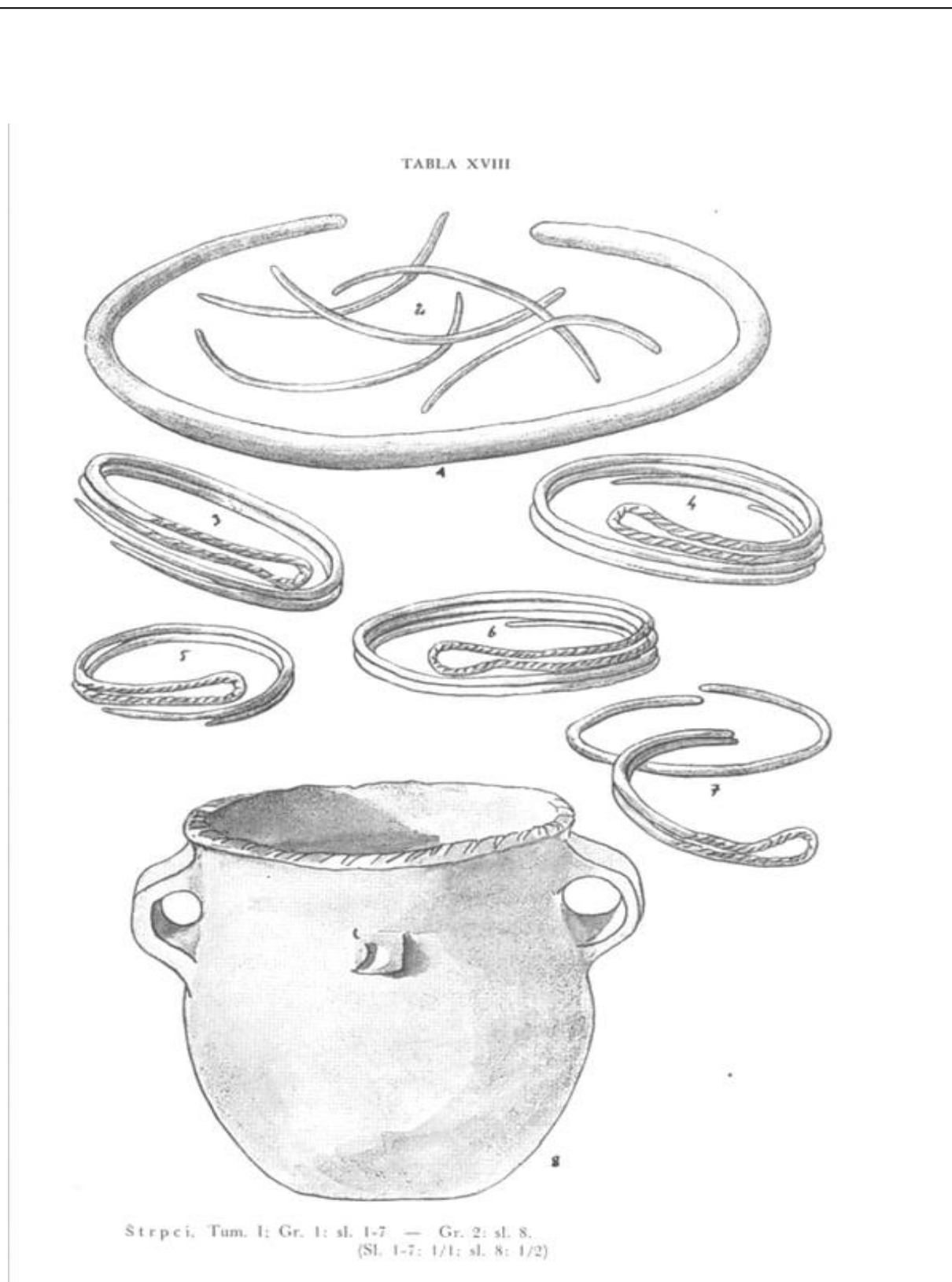
Slika 5: Tabela sa primjerima kolektivnog identiteta, njegovog formiranja i transformacija kroz viđenje antičkih autora (preuzeto od: Kaljanac 2016, 48)

TABLA 1

1. Kneževski grob Ilijak, najreprezentativnija grobna cjelina u ilijačkoj nekropoli tumula, Tumul II, grob 1 (prema Benac, Čović 1957, 1-12; Fiala 1893, 13a; Čović 1987, 13c)

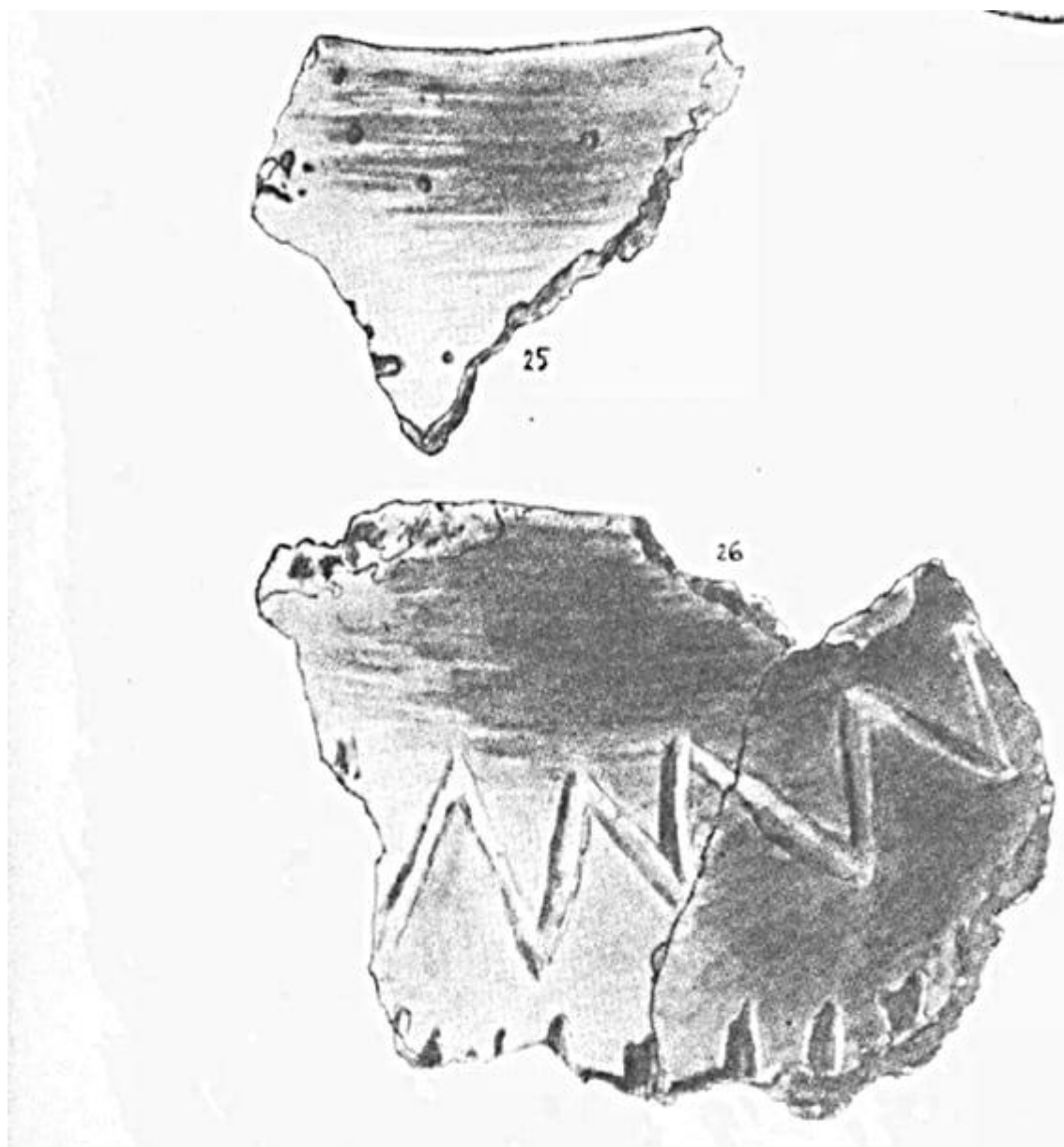
TABLA 2

1. Arheološki materijal, Štrpci, Tumul I. (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XVIII)

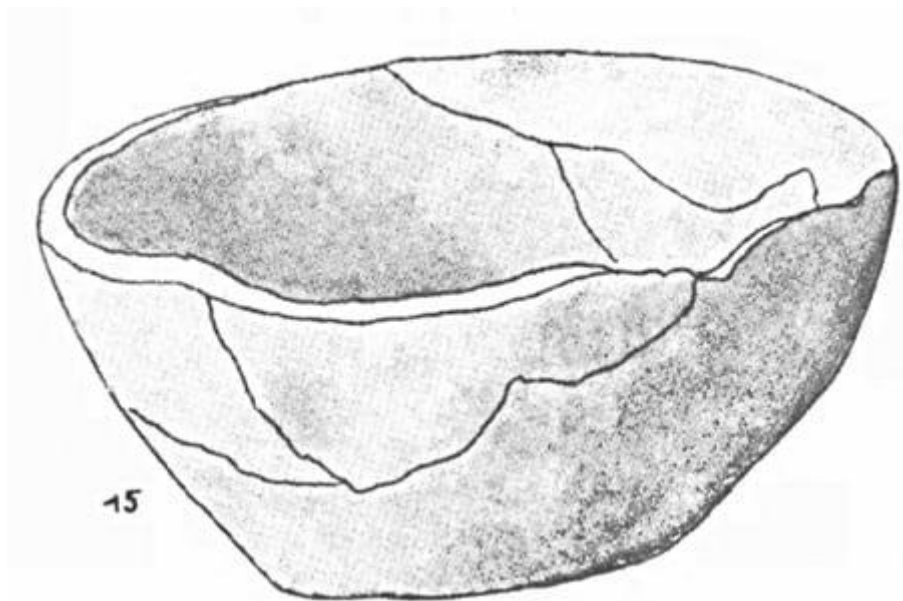
LITERATURA

TABLA 3

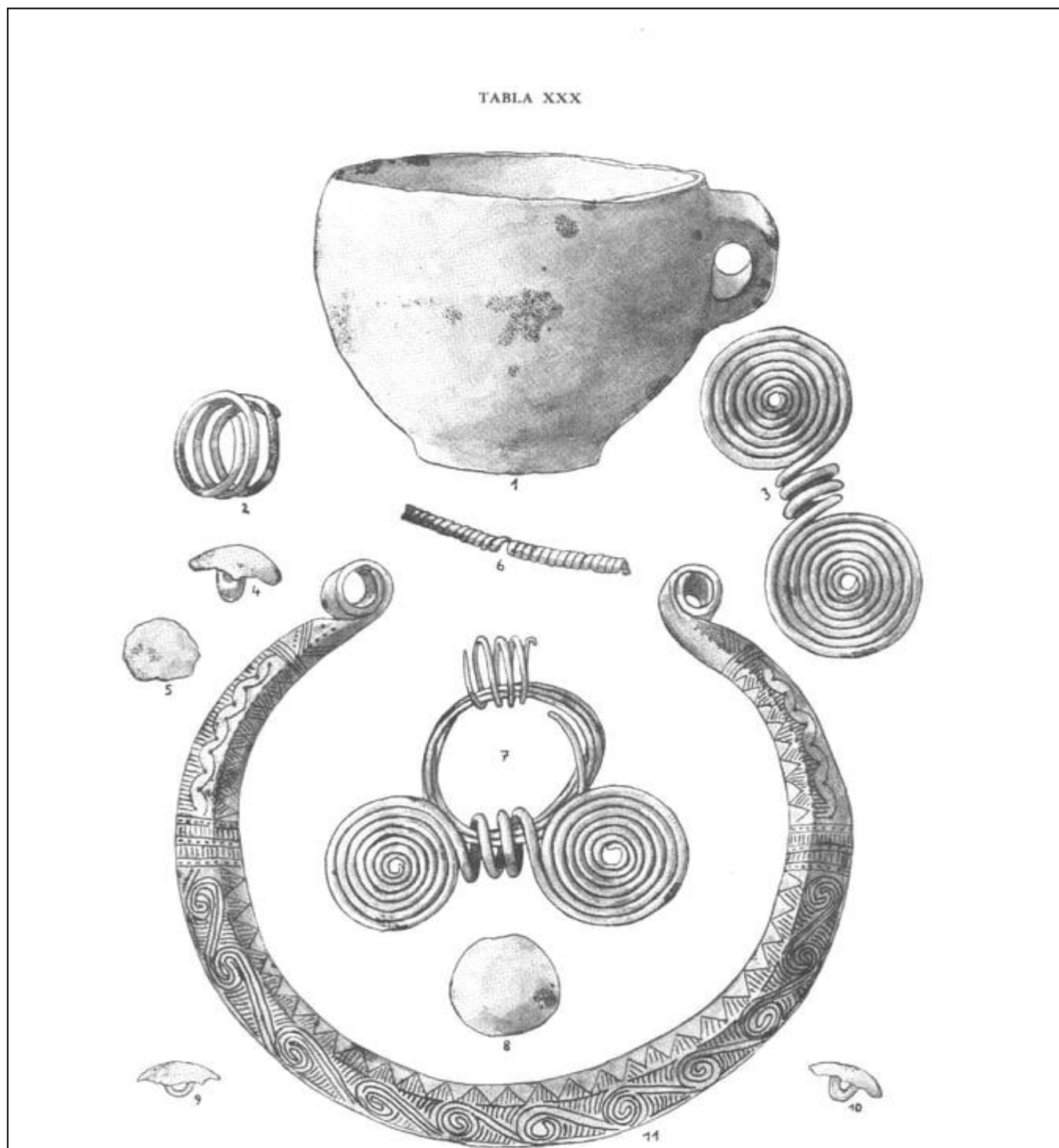
1. Fragmenti keramičke posude, sa izdvojenim geometrijskim motivom na ulomku, Čučevo, tumul IV (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla V)

TABLA 4

1. Tip posude- zdjela, Plješivica, tumul V (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabela XXI)

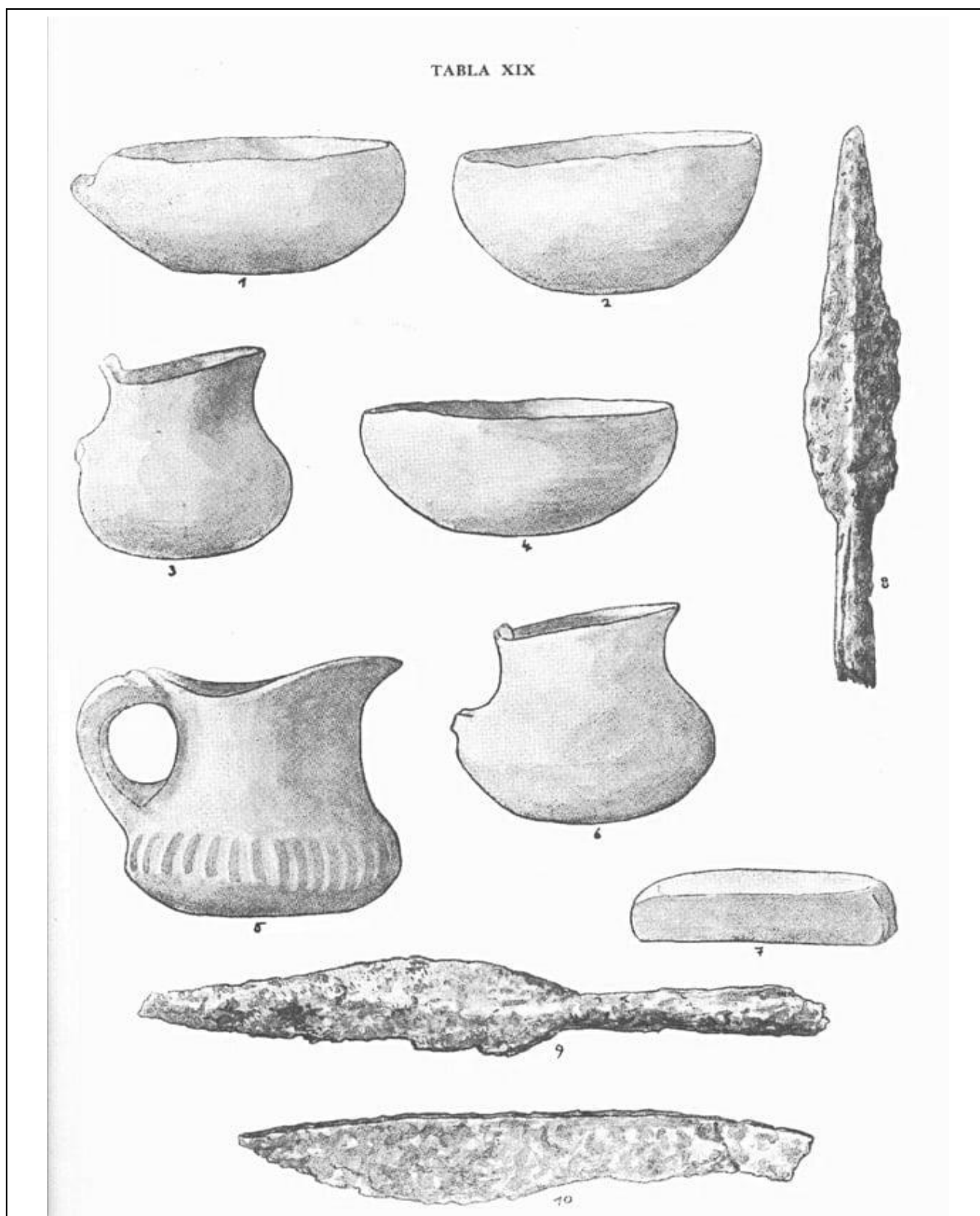
TABLA 5

Mlađ, Tum. X; Gr. 8: sl. 1. — Mlađ, Tum. XXIX; Gr. 1: sl. 2-11. III b
(Sl. 1: 1/2; sl. 2-11 1/1)

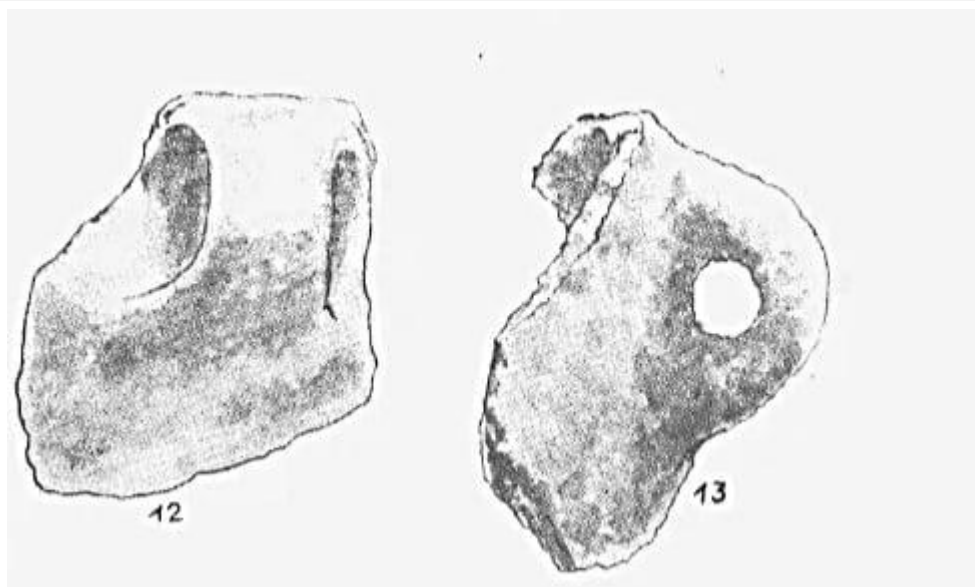
1. Keramička posuda sa jednom drškom, Mlađ, tumul X (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XXX)

TABLA 6

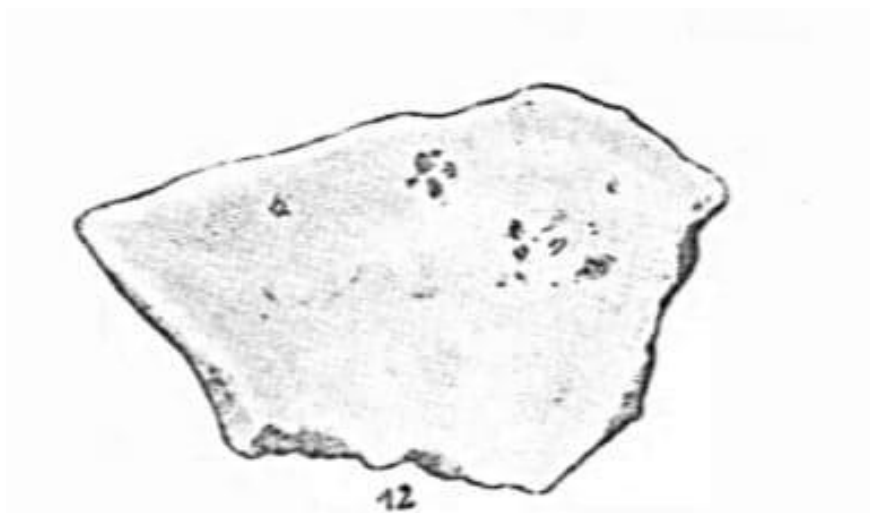

1. Različiti tipovi posuda, Štrpci, tumul I (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XIX)

TABLA 7

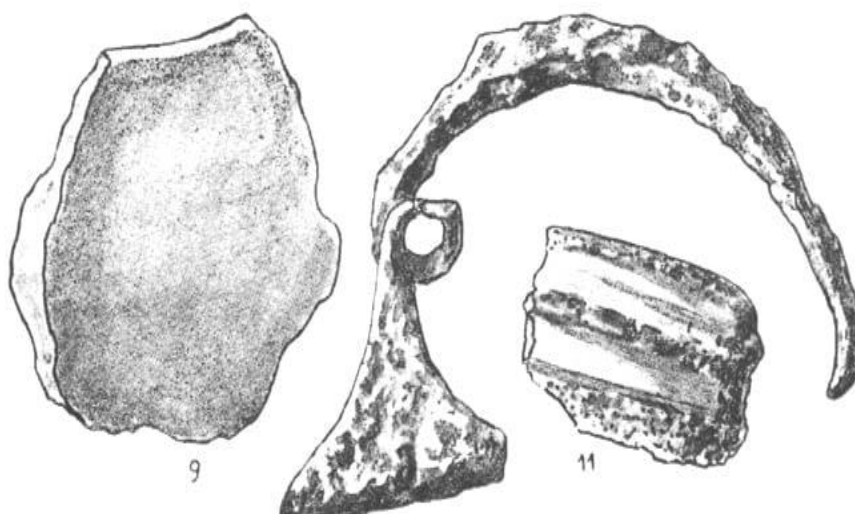

1. Fragmenti drške posude (oznake 12 i 13), Vrlazje, tumul IV (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla IV)

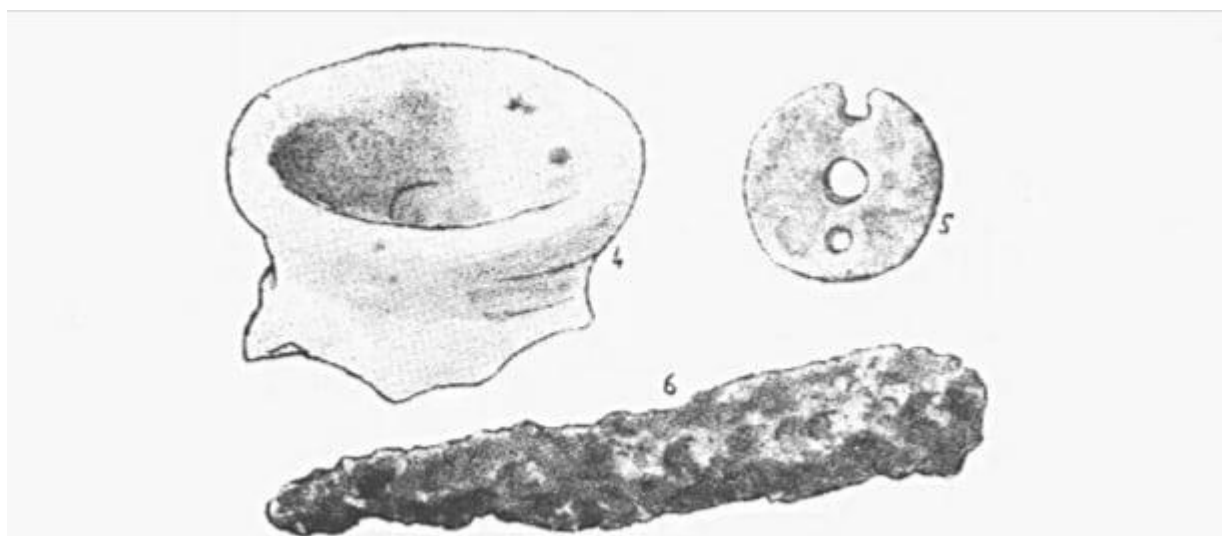

2. Ulomak keramičke posude (oznaka 12), Planje, tumul I (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XXXV)

TABLA 8

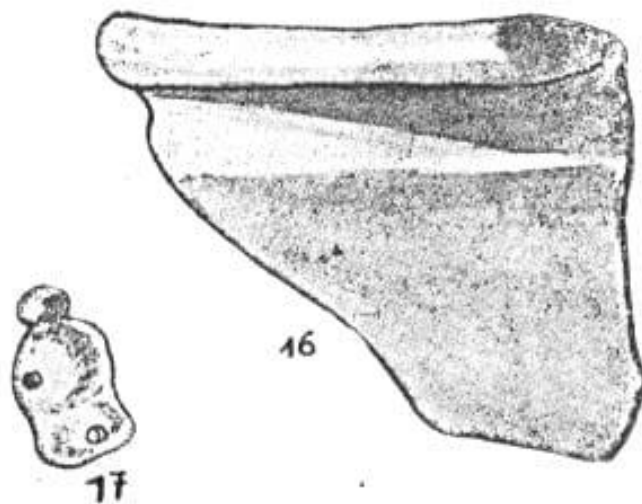

1. Ulomci keramike (oznake 9, 11), Planje, tumul I (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XXXV)

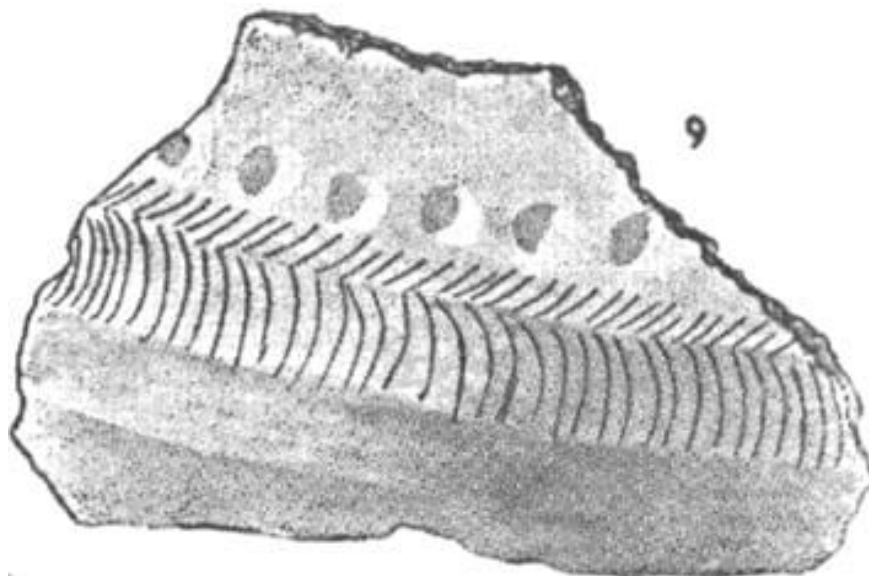

2. Ulomak keramičke posude (oznaka 4), Razdovlje, tumul II (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla II)

TABLA 9

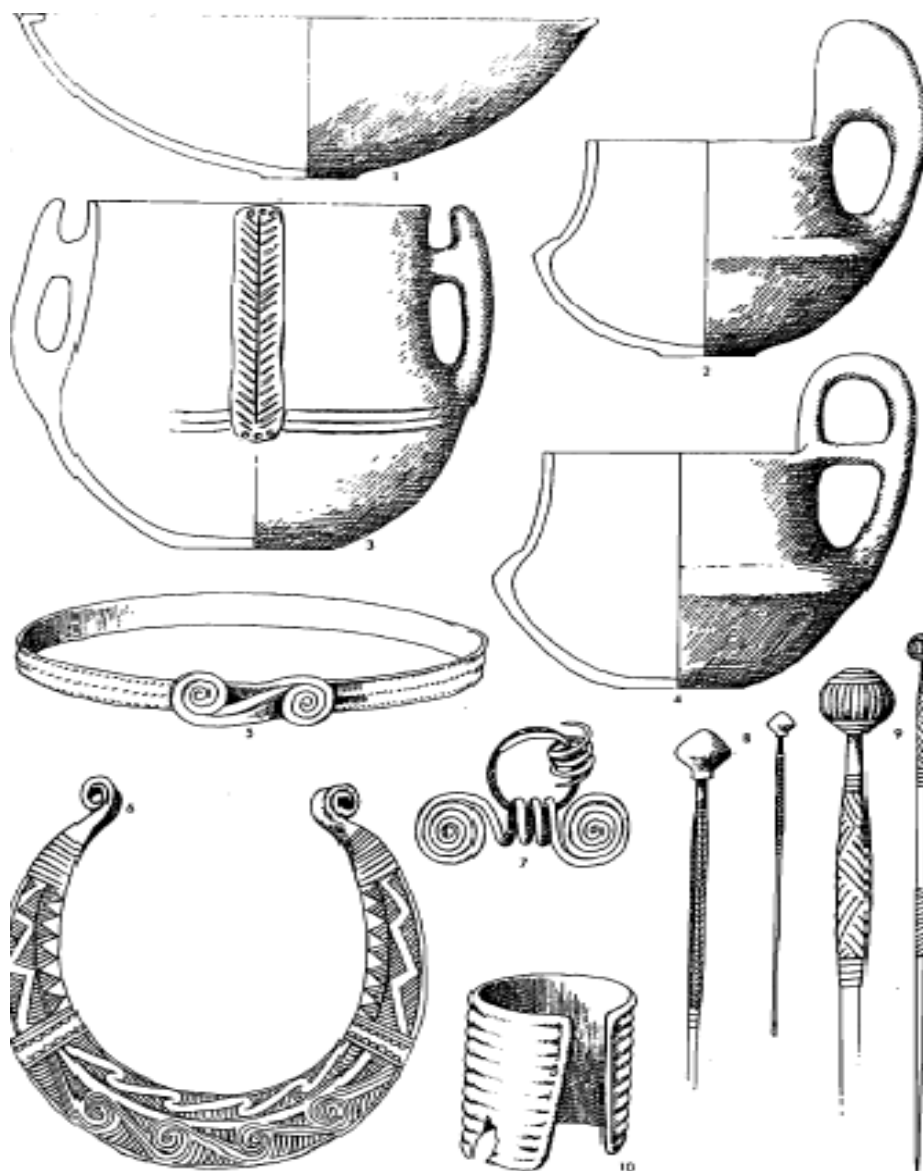

1. Ulomak ruba keramičke posude, Planje, tumul I (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XXXV)

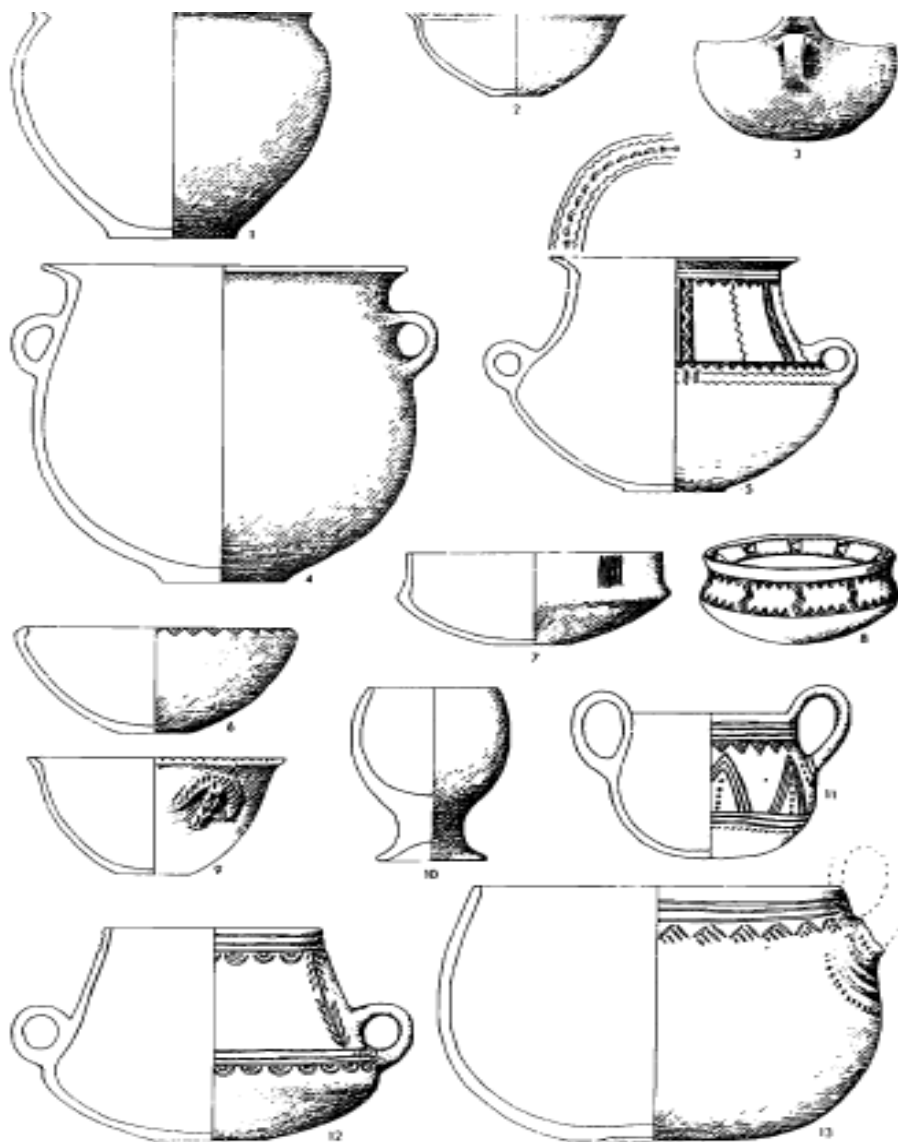
2. Ulomak keramičke posude, sa vidljivim načinom ukrašavanja, Plješivica, tumul I (preuzeto iz: Benac, Čović 1956, tabla XXIII)

TABLA 10

1. Tipološka podjela glasičačke kulture (1-4 keramika)
(preuzeto iz: Čović 1983, 417)

TABLA 11

1. Tipološka podjela keramike srednjobosanske grupe (preuzeto iz: Čović 1983, 447)

BIBLIOGRAFIJA

KRATICE

ANU BIH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti BiH
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
NS	Naše starine

LITERATURA

BASLER 1954.: Đuro Basler, *Gradine i njihova zaštita*, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika, 87-98.

BENAC 1953.: Alojz Benac, *Neki etnički problemi praistoriskih stanovnika Bosne i Hercegovine*, GZM BiH, Sarajevo

BENAC 1955.: Alojz Benac, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo

BENAC 1957.: Alojz Benac, *Glasi nac 1 i 2*, Sarajevo

BENAC 1973.: Alojz Benac, *O identifikaciji ilirskog etnosa*, Godišnjak CBI tom 11, ANUBiH, Sarajevo, 93-109.

BENAC 1973.: Alojz Benac, *Prediliri, prailiri, protoiliri*, neki novi aspekti, Djela ANUBiH, Sarajevo

BENAC 1983.: Alojz Benac, *Arheološka problematika zapadne Bosne*, Arheološko društvo BiH, Zbornik, knjiga I, Sarajevo

BENAC 1984.: Alojz Benac, *Kult mrtvih na ilirskom području u prahistorijsko doba*, Simpozijum "Duhovna kultura Ilira", ANUBiH, Djela, LXVI, CBI 11, 133-153

BENOIST 2014.: Alain de Benoist, *Šta je to identitet*, Vijenac 526, Matica Hrvatska

BINFORD 1965.- Lewis Roberts Binford, *Archaeological systematics and the study of culture process*, American Atiquity, 203-201.

BOJANOVSKI 1988.: Ivo Bojanovski, *BiH u antičko doba*, ANUBiH, Sarajevo, 7-411.

CHILDE 1929.: Vere Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, At the Clarendon press, UK, 929.

CLARKE 1978.: David Leonard Clarke, *Analytical Archaeology*, London: Methuen

ČOVIĆ – BENAC 1956.: Borivoj Čović, Alojz Benac, *Glasinac I*, Bronzano doba, Zemaljski muzej u Sarajevu, 1956

ČOVIĆ- BENAC 1957.: Borivoj Čović, Alojz Benac, *Glasinac II*, Željezno doba, Zemaljski muzej u Sarajevu

ČOVIĆ 1959.: Borivoj Čović, *Glasinac- Rezultati revizionog iskopavanja tumula glasinačkog tipa*, GZM N.S Arheologija, Sarajevo

ČOVIĆ 1963.: Borivoj Čović, *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja*, GZM Arheologija, Sarajevo

ČOVIĆ 1965.: Borivoj Čović, *Novi nalaz sa nekropole "Gradac" u Sokocu i neka pitanja glasinačke hronologije*, 57-82

ČOVIĆ 1974.: Borivoj Čović, *Pod kod Bugojna*, Arheološko društvo Jugoslavije, Arheološki pregledi 16, Beograd

ČOVIĆ 1976.: Borivoj Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo

ČOVIĆ 1980.: Borivoj Čović, *Počeci metalurgije željeza na sjeverozapadnom Balkanu*, Godišnjak CBI XVIII, Sarajevo, 63-80.

ČOVIĆ 1981.: Borivoj Čović, *Neka pitanja bronzanog doba glasinačkog područja*, GZM, A.n.s 35-36, Sarajevo, 99-140.

ČOVIĆ 1983.: Borivoj Čović, *Eneolitski supstrat*, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Bronzano doba, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 103-112.

ČOVIĆ 1983.: Borivoj Čović, *Glasinačka kultura*, Praistorija jugoslovenskih zemalja, Brončano doba (Tom IV), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Centar za balkanološka ispitivanja (CBI), Sarajevo

ČOVIĆ 1983.: Borivoj Čović, *Srednjobosanska grupa*, Praistorija jugoslovenskih zemalja, Brončano doba (Tom IV), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Centar za balkanološka ispitivanja (CBI), Sarajevo 1987, 481-531

ČOVIĆ 1984.: Borivoj Čović, *Bakreno, bronzano i željezno doba*, In: Anđelić, P. / Bojanovski I. / Čović, B. / Marjanović, B (ed.), *Visoko i okolina kroz historiju 1*, Visoko

ČOVIĆ 1984.: Borivoj Čović, *Praistorijsko rudarstvo i metalurgija u Bosni i Hercegovini-stanje i problemi istraživanja*, CBI 20, Sarajevo, 111-144.

ČOVIĆ 1986.: Borivoj Čović, *Neki primjeri razvoja fortifikacija na praistorijskim gradinama Bosne i Hercegovine. U: Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije*, referati XII kongresa arheologa Jugoslavije, Novi Sad, 55-64.

ČOVIĆ 1991.: Borivoj Čović, *Pod kod Bugojna*, Zemaljski muzej, Sarajevo

ČURČIĆ 1908.: Vejsil Čurčić, *Prehistoričke utvrde oko Sarajeva*, GZM XX (s.s.), Sarajevo, 363-386.

DIMITRIJEVIĆ 1994.: Stojan Dimitrijević, *Vučedolska kultura*, Slavonska naklada Privlačica, Vinkovci, Hrvatska

DIMITRIJEVIĆ, TEŽAK GREGL, MAJNARIĆ PANDŽIĆ 1998.: Stojan Dimitrijević, Tihomila Težak- Gregl, Nives Majnarić- Pandžić, *Prapovijest*, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj, Zagreb.

DURMAN, MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1995. Aleksandar Durman, Nives Majndarić-Pandžić, *In memoriam Borivoj Čović*, Zagreb 1995, 203-204

FIALA 1892.: Franjo Fiala, *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892.*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 389-444.

FIALA 1983.: Franjo Fiala, *Uspjeh pretraživanja prahistorijskih gromila na Glasincu godine 1893*, GZM, Sarajevo, 717-763.

FIALA 1894.: Franjo Fiala, *Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kod Sarajeva*, GZM, Sarajevo, 107-140.

GAVELA 1961.: Branko Gavela, *O ilirskoj komponenti u indoevropskoj dijaspori*, Starinar, n.s. XI, Beograd, 3

GAVELA 1971.: Branko Gavela, *O arheološkom identifikovanju ilirskog etnosa*, materijali VII, Arheološko društvo Jugoslavije, Simpozijum u Slavonskom brodu, Beograd, 21-26.

GAVRANOVIĆ 2005.: Mario Gavranović, *Kasnobrončana zoomorfna plastika iz Dobrinja kod Visokog*, Godišnjak CBI XXXIV, knjiga 32, ANUBiH, Sarajevo, 83-107.

GOVEDARICA 1978.: Blagoje Govedarica, *Novi prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području*, Godišnjak XVII/15, Sarajevo, 15-36.

GOVEDARICA 1982.: Blagoje Govedarica, *Prilozi kulturnoj stratigrafiji prahistorijskih gradina u jugozapadnoj Bosni*, ANUBiH, Sarajevo

GOVEDARICA 2010.: Blagoje Govedarica, *Ideološki značaj grobnih tumula i sakralna simbolika kruga*, ANUBiH, Sarajevo, 5-23.

HARDING, FOKKENS 2013.: Anthony Harding, Harry Fokkens, *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, Oxford University press,

JAŠAREVIĆ 2014.: Aleksandar Jašarević, *Socio-ekonomska i simbolička uloga importovanih metalnih posuda sa Glasinca*, Godišnjak CBI br. 43, ANUBiH, Sarajevo 55-99.

JAŠAREVIĆ, FORIĆ PLASTO 2018.: Aleksandar Jašarević, Melisa Forić Plasto, *The importance of small archaeological finds from Glasinac*, Godišnjak CBI br.47, ANUBiH, Sarajevo 59-76.

JONES 1997.: Sian Jones, *The Archaeology of Ethnicity, Constructing identities in the past and present*, London and New York

KALJANAC 2013.: Adnan Kaljanac, *Arheološka istraživanja etnogenetskih procesa u prahistoriji zapadnog Balkana: mogućnosti i ograničenja*, Godišnjak CBI br. 42, ANUBiH, Sarajevo, 45-69.

KALJANAC 2016.: Adnan Kaljanac, *Mehanizmi identificiranja u brončanodobnim zajednicama homerskog doba*, Godišnjak CBI br. 45, ANUBiH, Sarajevo, 35-52.

- KRISTIANSEN 2011.: Kristian Kristiansen, *Constructing Social and Cultural Identities in the Bronze Age*, University of Gothenburg, Sweden
- MARIĆ 1959.: Zdravko Marić, *Grobovi ilirskih ratnika iz Kačanja*, GZM XIV, Sarajevo, 87-102.
- MARIĆ 1964.: Zdravko Marić, *Donja Dolina*, GZM n.s. XIX, 5-128.
- MESIHOVIĆ 2011.: Salmedin Mesihović *Rimski vuk i ilirska zmija-posljednja borba*, FF Sarajevo, 77.
- MESIHOVIĆ 2013.: Salmedin Mesihović, *Ilirike*, FF E-izdavaštvo, Sarajevo
- MESIHOVIĆ 2014.: Salmedin Mesihović, *Historija Autarijata*, FF E-izdavaštvo, Sarajevo
- PALAVESTRA 1984.: Aleksandar Palavestra, *Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu*, Beograd
- PALAVESTRA 2000.: Aleksandar Palavestra, *Etnoantropološki problemi 4(2)*, 137-148.
- PAŠIĆ 2008.: Ibrahim Pašić, *Predslavenski korijeni Bošnjaka- od planine Romanije do istočnih granica rimske provincije Dalmacije*, knjiga 1, Sarajevo
- PAŠKVALIN 1996.: Veljko Paškvalin, *Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Desitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba*, GZM XXXXVII, Sarajevo
- PAŠKVALIN 2000.: Veljko Paškvalin, *Ilirsko-panonsko pleme Desitijata srednje Bosne u Rimsko doba i rekognosciranje njihova područja*, ANUBIH XXXI- CBI 29, Sarajevo
- PATCH 1895.: Karl Patch, *Epigrafski nahođaji*, GZM BiH, VII, Sarajevo, 568-586.
- PEOPLE, GARRIK 2011.: James People, Bailey Garrik, *Humanity: An introduction to cultural Antropology 9th edition*, Wadsworth Cengage Learning, 389.
- STIPČEVIĆ 1989.: Aleksandar Stipčević, *Iliri*, Školska knjiga, Zagreb
- STRATIMIROVIĆ 1891.: *Opis polja Glasinac*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu III (s.s.), Sarajevo, 323-334.

ŠOŠIĆ- KLINDŽIĆ 2015.: Rajna Šošić Klindžić, *Uvod u teorijsku arheologiju- stvaraoči i pravci u 20. stoljeću*, Zagreb

TERŽAN 1987.: Biba Teržan, *The Early Iron Age of the Central Balkans*, Arch. Iuogslavica 24.

TEŽAK- GREGL 2004.: Tihomila Težak Gregl, *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

TRAJKOVIĆ 1971.: Čedomir Trajković, *Kopilo, Zenica-praistorijska gradina*, Arheološki pregled 13, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 26-27.

TRUHELKA 1889.: Ćiro Truhelka, *Gromila na Glasincu*, GZM I (s.s.), 23-35.

TRUHELKA 1890.: Ćiro Truhelka, *Iskopine na prahistorijskom grobištu na Glasincu u godini 1890.*, GZM

TRUHELKA 1891.: Ćiro Truhelka, *Prehistorička gradina na Glasincu*, GZM III (s.s.), Sarajevo, 307-315.

TRUHELKA 1914.: Ćiro Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*, GZM. XXVI, 43-140.

VASIĆ 2003.: Rajko Vasić, *Beleške o Glasincu- hronološka i teritorijalna pitanja*, Balcanica XXXII-XXXIII, Beograd, 7- 36.

VASIĆ 2004.: Rajko Vasić, *Beleške o Glasincu, Autarijati*, Balcanica XXXV, Beograd, 7-36.

WILKES 1992.: John Wilkes, *The Illyrians*, Oxford, UK and Cambridge, MA Blackwell Publishers

ZIEGERT 2002.: Helmut Ziegert, *Archaeology as History. A track into the past, From former environment and behavior to discovery, excavation and documentation of rtraces and analyses to the final reconstruction of history*, Books on Demand, Hamburg

Elektronski izvori

1. <https://www.zemaljskimuzej.ba/bs/dogadjaji/sve%20Dano-uru%20Denje-replike-glasina%20Dkih-votivnih-kolica-zemaljskom-muzeju-bih>
(pristupljeno: 16.8.2020.)
2. <https://www.azoo.hr/images/goo/Identitet.pdf>
(pristupljeno: 17.8.2020.)
3. [http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2564;](http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2564)
Službeni glasnik br. 75/08.; broj protokola: 05.2-222/04-6
(pristupljeno: 07.09.2020.)

BIOGRAFIJA

Amna Agić rođena je 08.05.1991. godine u Sarajevu, gdje je završila osnovnu školu "Meša Selimović" i Srednju školu primijenjenih umjetnosti. Po završetku srednje škole, 2011. godine upisuje se na studij arheologije na Odsjeku za historiju, Katedra za arheologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. Prvi ciklus studija završila je u septembru 2014. godine, odbranivši dodiplomski rad na temu "Ratnička oprema kao umjetnost starijeg željeznog doba" pod mentorstvom prof. dr. Adnana Kaljanca, nakon čega je stekla zvanje Bakalaureat arheologije. Iste godine upisuje master studije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu (Odsjek za historiju, Katedra za arheologiju).

U okviru projekta razmjene studenata CEEPUS (*Central European Exchange Programme for University Studies*), zimski semestar 2012. godine boravi u Ljubljani (Slovenija). Tokom studija učesnik je i na nekoliko arheoloških istraživanja: 2012. godine Geofizička snimanja na lokalitetu kasnoantičke bazilike u Crkvini u Brezi, zatim i međunarodni Ljetni kamp geoarheologije u Zecovima kod Prijedora, u sklopu projekta Tempus BIHERIT; 2014. Ljetni restauracijski kamp u Jajcu u sklopu organizacije CHWB (*Cultural Heritage Without Borders*); 2015. godine arheološka istraživanja nekropole stećaka Kopošići pored Ilijaša, popis stećaka općine Hadžići za UNESCO-ovu listu; 2016. arheološki istražni radovi neolitskog naselja Butmir, općina Ilidža. U sklopu projekta Tempus BIHERIT, ljetni semestar 2014. godine ponovo boravi na Univerzitetu u Ljubljani.

U nekoliko navrata volontira u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, gdje obavlja i studentsku praksu. Volontirala je i za Međunarodni dan arheologije za Komisiju za očuvanje nacionalnih spomenika BiH. Četiri godine bila je predstavnik studenata na Katedri za arheologiju, od toga dvije godine u studentskoj asocijaciji STAFF pri Filozofskom fakultetu u Sarajevu.